

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎี

การศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่วางในที่อยู่อาศัย ได้เลือกใช้กรอบของมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์ร่วมกับจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ในการเปิดความเข้าใจในชีวิตมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในโลกและในการคลี่เรื่องราวของชีวิตในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของการอยู่อาศัย จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ชีวิต ทั้งที่ปรากฏ ที่รอคอยการปรากฏ และทั้งที่ซ่อนเร้นอยู่ เนื่องด้วยปรากฏการณ์ศาสตร์เป็นปรัชญาสายมนุษยนิยมซึ่งมุ่งเน้นการทำความเข้าใจในชีวิตมนุษย์และโลกที่เขาอยู่อาศัย การที่จะเข้าใจในความซับซ้อน ซ้อนทับ ของเรื่องราวชีวิตได้นั้น ผู้วิจัยมีภารกิจในการก้าวเข้าสู่โลกแห่งการอาศัยอยู่ของชีวิตมนุษย์

โลกนี้ดำรงอยู่มาก่อนเรา เราเกิดมาในโลกและเปิดทางเข้าไปสู่มัน...¹

มนุษย์รับรู้ว่า โลกที่ดำรงอยู่มาก่อนเปรียบดังฐานบทแห่งชีวิตให้ชีวิตได้เปิดทางเข้าไปสู่ มนุษย์เมื่อแรกเกิดสู่โลก ก็เกิดสู่สังคมที่มีอยู่มาก่อนแล้ว และสังคมแต่ละสังคมจะมีรูปแบบที่หล่อหลอม ถักทอ ถ่ายทอดผ่านวันเวลา ซึ่งมีบทบาทเป็นดังกรอบอ้างอิงแห่งชีวิตให้มนุษย์ได้อาศัยดำเนินไปในวิถีและวิธีแห่งสังคมนั้น โดยภาพรวมของการดำรงอยู่รากฐานอันมั่นคงที่สำคัญของชีวิต ก็คือ การมีความสุขสวัสดิ์แห่งชีวิต ซึ่งทุกคนล้วนปรารถนาที่จะรักษาไว้ให้ได้เสมอ เมื่อมนุษย์เราอยู่ร่วมกันมากขึ้น การที่จะรักษาความสุขสงบ สันติในการอยู่ร่วมกัน จึงต้องอาศัยกติกาทางสังคมที่ทำหน้าที่บ่มนึ้ให้มนุษย์ มโนสำนึกของมนุษย์จะถูกพัฒนาขึ้นในกระบวนการเติบโตแห่งวัฒนธรรมของสังคม และกลายเป็น “ฐานแห่งวัฒนธรรม” ซึ่งนำไปสู่ความปรากฏแห่งภาพสังคมในลักษณะต่างๆ ในการดำรงอยู่อย่างมีความสุขในสังคม มนุษย์เราต้องการที่จะสมปรารถนาในความปรารถนา 5 ประการ² อันได้แก่

- (1) **ความปรารถนาที่จะสัมพันธ์กับผู้อื่น (Relatedness)** คือ ความปรารถนาที่จะมีเพื่อน ผู้สัมพันธ์กับผู้อื่น รวมถึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับโลก โดยที่สัมพันธ์ภาพ มิตรภาพ ภราดรภาพ* จะถูกถักทอขึ้นก็ด้วยความรัก ความอาทร และการแบ่งปันซึ่งเผื่อแผ่ให้แก่โลก
- (2) **ความปรารถนาที่จะดำรงอยู่เหนือผู้อื่น (Transcendence)** คือ ความปรารถนาที่จะเป็นหนึ่งเหนือผู้อื่น หากไม่ได้ด้วยการจรโลงสร้างสรรค์ ก็จักหันสู่การทำลายล้าง มนุษย์เราก้าวล่วงความเป็นสัตว์ภาวะ และก้าวไปเหนือการดำรงอยู่แบบดั้งเดิม เมื่อมีฐานะเป็นผู้สร้างสรรค์ ทว่าเมื่อใดมนุษย์ไม่สามารถบรรลุภารกิจแห่งชีวิต ด้วยข้อจำกัดใดก็ตาม เขาจะพบว่าการเป็นผู้ทำลายนั้นอำนวยความสะดวกให้ดำรงตนอยู่เหนือผู้อื่นได้เช่นกัน อย่างไรก็ดี ในเบื้องลึกของจิตมนุษย์ ความรักและการสร้างสรรค์มาสู่ใจก่อนความเกลียดและการทำลายเสมอ

¹ Erich Fromm (1990, 63-66). สรุปความจาก ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 125.

² ความปรารถนาแห่งมนุษย์ (human needs) เขียนโดย Erich Fromm (1990, 31-66). สรุปความจาก ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 104-117.

* โดยความหมายของ “สัมพันธ์ภาพ มิตรภาพ และภราดรภาพ” นี้ หมายถึงจะบ่งถึงลำดับของความสัมพันธ์ ซึ่งพัฒนาขึ้นสู่ความเป็นเพื่อนและความเป็นพี่น้อง

- (3) **ความปรารถนาที่จะมีรากฐานแห่งชีวิต (Rootedness)** คือ ความปรารถนาที่จะฝังหยั่งรากแห่งชีวิตและกำหนดทิศทางแห่งชีวิตในโลกที่ตนดำรงอยู่ได้ เมื่อเราละจากบ้านในธรรมชาติ สู่ดินแดนใหม่ “มนุษย์+ท่า” ในมนุษย์ภาวะที่ต้องรับผิดชอบตนเองและดำรงอยู่โดยลำพัง การขาดซึ่งรากแก้วแห่งชีวิตอันเป็นความผูกพันดั้งเดิม ยังให้ลึกๆ ในใจที่ซ่อนอยู่ของเราทุกคน นั่นคือ ความหวั่นเกรงต่อการถูกทอดทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยว ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยการที่จะก้าวพ้นความหวาดกลัวนี้ ต่อเมื่อเราได้ค้นพบ “รากแห่งชีวิตใหม่” และบรรลุภารกิจแห่งชีวิต กระทั่งรู้สึกว่าการโลกนี้กลับมาเป็น “บ้าน” ของเราอีกครั้งหนึ่ง
- ความผูกพันในธรรมชาติ คือ ความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่เรามีกับโลกธรรมชาติและกับแม่ สัมพันธภาพระหว่างเด็กกับแม่ ถือเป็นรูปแบบพื้นฐานของความผูกพันขั้นปฐมภูมิ (primary tie) ซึ่งนำไปสู่ความผูกพันแบบ “ฝังรากลึก” ความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความรู้สึกปลอดภัย และความมีรากฐานอันมั่นคงแห่งชีวิต
- (4) **ความปรารถนาที่จะมีอัตลักษณ์-เอกลักษณ์ (Sense of identity)** คือ ความปรารถนาที่จะมีตัวตน มีความสำคัญ และปรากฏแก่ตัวตนเป็นที่ยอมรับ สามารถที่จะรู้สึกและประกาศตัวว่า “ฉัน คือ ฉัน” “ฉัน” ผู้ซึ่งเป็นประธานของการดำริคิด (naming the world; think) และการสร้างสรรค์ (history making; act)
- ความมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ก็คือ การมีปรากฏพ้นจากความผูกพันแบบพื้นฐานที่มีกับธรรมชาติ หรือเมื่อพ้นจากอ้อมอกแม่ มนุษย์เรามีความปรารถนาที่จะแสวงหาตัวตนของตน เมื่อประกอบกับความปรารถนาที่จะสานสัมพันธ์กับผู้อื่น ที่จะหยั่งรากแห่งชีวิต และดำรงอยู่เหนือผู้อื่น ยังให้ความปรารถนาที่จะมีตัวตนเป็นเรื่องที่จริงจังยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ความปรารถนาที่จะมีตัวตน ไม่เพียงจะปรากฏในระดับปัจเจกเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นในระดับกลุ่มบุคคลด้วย เมื่อมนุษย์เรามีความสัมพันธ์ต่อกัน เกิดการรวมกลุ่ม เกิดพวกพ้องของตน เอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกัน เพื่อแยกแยะกลุ่มตนเองออกจากกลุ่มอื่น และภายในกลุ่มเดียวกันจะเกิดเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งเดียวกัน สมานฉันท์ และมีความปรารถนา ร่วมกันที่จะธำรงรักษากลุ่มของตนไว้ ในการรักษาเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตนให้คงอยู่
- (5) **ความปรารถนาที่จะมีกรอบอ้างอิงแห่งชีวิต (Frame of orientation)** คือ ความปรารถนาที่จะกำหนดจุดยืนของตนได้อย่างมั่นคง มนุษย์เราดำรงอยู่ภายในปรากฏการณ์ที่เต็มไปด้วยคำถาม และเริ่มไขไปสู่ความเข้าใจโดยการคิดตรองในเหตุผลภายใต้บริบทที่เข้าใจได้ กระทั่งสามารถจัดการกับข้อสงสัยเหล่านั้นได้ ดังนั้นเราจึงต้องการกรอบอ้างอิงในโลกที่พึงพิงอยู่ โดยอาศัยการพัฒนาระบบเหตุผลและการพัฒนาองค์ความรู้เป็นหนทางแห่งคำตอบ เพื่อที่จะปรับตัวอยู่ในสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ชีวิตในโลกนี้ได้อย่างมีสุข

เมื่อแรกเกิดสู่โลก ด้วยวัยเยาว์ที่ไม่สามารถช่วยเหลือหรือพึ่งพาตนเองได้ มนุษย์เรามีพ่อและแม่ผู้ให้กำเนิด ให้การหนุนน้อมอุ้มชูและเลี้ยงดู พ่อและแม่จึงมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเติบโตทั้งทางกายและทางใจของลูก ยังให้มนุษย์เรามีความคล้ายคลึงพ่อและแม่ของตน ในทางจิตวิทยา เชื่อว่าจิตนึกคิดของเราได้ยีน “เสียงแม่สอน เสียงพ่อสั่ง” โดยเสียงแม่นั้นแว่วอยู่ในสมองซีกขวา คอยบอกเราถึงความรักและการเป็นผู้ให้ความรัก นำมาซึ่งหลักการของความรักร สมองซีกขวาก็มีลักษณะที่ทางจิตวิทยาเรียกว่า “มาตุลักษณะ” หรือ “แบบแม่” ส่วนเสียงพ่อนั้นกังวานอยู่ในสมองซีกซ้าย คอยเตือนเราถึงภารกิจ การงาน หน้าที่ นำมาซึ่งหลักการของหน้าที่ สมองซีกซ้ายจึงมีลักษณะที่ทางจิตวิทยาเรียกว่า “ปิตุลักษณะ” หรือ “แบบพ่อ”³

³ Erich Fromm (1990, 31-66). สรุปความจาก ทิพย์สุตา ปทุมานนท์. จิตวิทยาสภาวะปิดยธรรม มนุษย์ปฏิถันณา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 125.

โลกนี้ สังคมนี้นำร่องอยู่มาก่อนเรา เราเกิดมาในโลกและเปิดทางเข้าสู่มัน แล้วเราก็เดินทางไปบนหนทางแห่งชีวิตต่างๆ กัน... ในทางจิตวิทยา ได้แบ่ง “หนทางแห่งชีวิต” หรือในความหมายนี้ก็คือ รูปแบบของสังคม (cultural pattern) เป็น 2 ลักษณะใหญ่ที่มีรูปแบบ แนวทาง และวิถีทางแตกต่างกันอย่างชัดเจน อันได้แก่ สังคมที่เรียกว่า “สังคมมาตุลัทธิ” (Matriarchal society) ซึ่งกำเนิดและพัฒนาขึ้นมาก่อน และสังคมที่เรียกว่า “สังคมปิตุลัทธิ” (Patriarchal society) ซึ่งพัฒนาขึ้นภายหลัง แม้ว่าโลกที่เราดำรงอยู่ จะไม่ปรากฏสังคมใดที่มีลักษณะแท้ทางใดทางหนึ่ง ด้วยทุกๆ สังคมประกอบขึ้นด้วยหนทางทั้งสองที่ผสมเข้าไว้ด้วยกัน เพียงแต่จะโน้มเข้าหาทางใดทางหนึ่งมากกว่าเท่านั้น อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวโดยประมาณได้ว่า สังคมในเมือง มักมีรูปแบบของสังคมแบบพ่อเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสังคมในชนบทหรือในท้องถิ่นดั้งเดิม มักมีรูปแบบของสังคมแบบแม่เป็นส่วนใหญ่

“วัฒนธรรม” หรือ “ธรรมอันวิเศษ” ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม”⁴ เป็นมโนภาพสำคัญที่สุดของวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม การนิยามความหมายและการวิเคราะห์ระบบของ “วัฒนธรรม” จึงมีความแตกต่างกันอย่างมากมายและหลากหลายแนวทาง แต่ในที่นี้ จะพิจารณาจาก “ระบบทั้งสิบของการปฏิสังขรณ์ของมนุษย์” (primary message system) หรือ PMS⁵ ตามทัศนะของ Hall⁶ ใน The Silent Language (1959) การศึกษาลักษณะของวัฒนธรรมของสังคมใดสังคมหนึ่ง ไม่ว่าจะมามีลักษณะแบบพ่อ แบบแม่ หรือแบบผสม ล้วนมีฐานในการวิเคราะห์พื้นฐานหรือสิบระบบเป็นเบื้องต้น ด้วยระบบสื่อสารพื้นฐานทั้งสิบ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของวัฒนธรรมนี้ คลี่มาจากปรารถนาของมนุษย์ หรืออีกนัยก็คือ ฐานทั้งสิบนี้เป็น “สะพาน” ทอดให้มนุษย์สมความปรารถนาที่ได้หมายไว้แน่นอน ระบบทั้งสิบของการปฏิสังขรณ์ของมนุษย์ดังกล่าว ได้แก่ ระบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก (Interaction) ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (Association) ระบบการเลี้ยงชีพ (Subsistence) ระบบปฏิสังขรณ์ของหญิงชาย (Bisexuality) ระบบแห่งเทศะปฏิสังขรณ์ (Territoriality) ระบบแห่งกาละปฏิสังขรณ์ (Temporality) ระบบการเรียนรู้ (Learning) ระบบการเล่น (Playing) ระบบการป้องกันตัว (Defense) และระบบการใช้โลก (Exploitation)

การศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในถิ่นที่อยู่อาศัยของงานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งเน้นเปิดประเด็นการอยู่อาศัยในสังคมที่มีวิถีพึ่งพิงอิงกันของสังคมแบบแม่ หรือ “สังคมมาตุลัทธิ” เป็นสำคัญ ด้วยว่าเป็นสังคมที่ดำรงอยู่เป็นดังมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทย ซึ่งขณะนี้กำลังถูกมองข้ามไป ด้วยว่าผู้คนในสังคมใหม่ไม่เห็นคุณค่าความสำคัญของสังคมมาตุลัทธิเป็นที่ประจักษ์ โดยสาระและลักษณะของสังคมมาตุลัทธิจะเป็นฐานแห่งความเข้าใจในความหมายของ “การตั้งถิ่นฐาน” “การอยู่อาศัย” และ “บ้าน” แล้วจึงจะนำการศึกษาเข้าสู่เรื่องของ “แบบแผนการใช้สอยที่ว่าง” ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดและเป็นประเด็นหลักของการศึกษาในครั้งนี้ แต่เพื่อเปิดภาพความเข้าใจโดยรวม จึงขอสรุปลักษณะของสังคมมาตุลัทธิและสังคมปิตุลัทธิโดยสังเขป ก่อนที่จะเข้าสู่รายละเอียดในสาระและลักษณะของสังคมมาตุลัทธิ ซึ่งจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

⁴ อนุมานราชธน, พระยา, วัฒนธรรมเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2509), หน้า 20.

⁵ ดู The vocabulary of culture ใน Hall, Edward T., *The Silent Language* (Garden City: Anchor Books, 1959), pp. 37-57.

⁶ Edward Twitchell Hall (1914- A.D.) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน มีผลงานที่สำคัญต่อสาขาจิตวิทยาสถาบันดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ The Silent Language (1959), *The Hidden Dimension* (1969) และ *The Dance of Life* (1984)

PMS	<p style="text-align: center;">สังคมมาตุลักษณะ</p> <p>สังคมแบบแม่ ให้ความสำคัญต่อชีวิต อิสรภาพ ความเสมอภาค ความเป็นเพื่อนมนุษย์ และ "คุณค่าของชีวิต"</p>	<p style="text-align: center;">สังคมปิตุลักษณะ</p> <p>สังคมแบบพ่อ ให้ความสำคัญต่อการงาน ภารกิจหน้าที่ ความรับผิดชอบ กฎกติกา และการ ลำดับอำนาจ</p>
Interaction + association	<p>1. มนุษย์สัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนม ผูกพัน แนบแน่น ลึกซึ้ง กับ "แม่" อยู่ร่วมกันฉันท์พี่น้อง เป็น "ครอบครัว (ชาย) ขนาดใหญ่"</p> <p style="text-align: right;"><i>culture of small space</i></p>	<p>1. มนุษย์สัมพันธ์เห็นห่าง แยกจาก ธรรมชาติ อยู่โดดเดี่ยวลำพัง ไม่พึ่งพาใคร ในสังคม โดดเดี่ยว เป็น "ครอบครัวเดี่ยว"</p> <p style="text-align: right;"><i>civilization of large space</i></p>
association + defense	<p>2. มนุษย์พึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน อิง ส่วนรวม ร่วมทุกข์ร่วมสุข มีความเอื้ออาทรอันดีต่อ กันและกัน</p> <p style="text-align: right;"><i>culture of dependency</i></p>	<p>2. มนุษย์อิสระไม่พึ่งพากันและกัน อิงเอา เข้าตัว อยู่อย่างลำพังสำราญ</p> <p style="text-align: right;"><i>independence</i></p>
learn + play	<p>3. มนุษย์ซบซ่านเล่าเรื่องราวสืบ วัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมมุขปาฐะ</p>	<p>3. มนุษย์บันทึก สลักเสลา ความยิ่งใหญ่ แห่งอารยธรรม เป็นลายลักษณ์</p>
temporality + territoriality	<p>4. มนุษย์สมถะอยู่ในคติความไม่จีรังแห่ง โลก เวลาเป็นวัฏฏะ หมุนเวียน เหมือนไม่รู้จบ "เป็น+อยู่" อย่างพอเพียงตามครรลองวิถีแห่ง ธรรมชาติ</p> <p style="text-align: right;"><i>culture of impermanency, polychronic space & time</i></p>	<p>4. มนุษย์อมตะครอบครองโลกแบบถาวร ยึดมั่น เวลาเป็นเส้นตรง จบเมื่อเสร็จ หนึ่ง "มี+อยู่" อย่างยิ่งใหญ่เหนือธรรมชาติ</p> <p style="text-align: right;"><i>monochronic space & time</i></p>
territoriality	<p>5. มนุษย์ "เป็น+อยู่" อย่างธรรมดา คิดดิน สัมผัสใกล้ การรับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชัดเจน สดใส มีชีวิตชีวา</p> <p style="text-align: right;"><i>multisensory perceived world</i></p>	<p>5. มนุษย์ "มี+อยู่" อย่างไม่ธรรมดา ไม่ติด ดิน สัมผัสไกล การรับรู้เย็นชืดและจืดจางจากสัมผัส แห่งชีวิต</p> <p style="text-align: right;"><i>sensory deprived world</i></p>
subsistence + bisexuality	<p>6. มนุษย์ "คำ+นาน" มีอัตลักษณ์ในงาน หัตถศิลป์ จักสาน สัมผัสด้วยมือ ด้วยกาย ด้วยใจ</p> <p style="text-align: right;"><i>culture of human touch</i></p>	<p>6. มนุษย์ "แตก+ด่วน" นิยมเหตุผล มาตรฐานสากล และจักรกลลักษณะ</p>
exploitation	<p>7. มนุษย์ใช้โลก "เป็น" ใช้แบบหมุนเวียน ใช้แบบรู้คุณค่า ใช้แบบไม่รู้หมด ไม่รู้จบ</p> <p style="text-align: right;"><i>multidimensional world, organizational depth</i></p>	<p>7. มนุษย์ใช้โลก "ไม่เป็น" (...ตาย) ใช้ แบบทิ้งขว้าง ใช้แบบไม่เห็นคุณค่า ใช้แบบหมดสิ้น</p>

2.1 สารและลักษณะของสังคมมาตุลัทธิ⁶

ภายใต้ฐานบทแห่งสังคมมาตุลัทธิหรือสังคมที่มีลักษณะแบบ “แม่” ที่ฝังรากอยู่ในความเป็นแม่ ความเป็นธรรมชาติ สมาชิกในสังคมแบบแม่จึงมีความสัมพันธ์กันในลักษณะผูกพันกับแม่ กับสายเลือด หรือกับแผ่นดินถิ่นกำเนิด ระบบสังคมแบบแม่จะมี “แม่” เป็นบุคคลสำคัญในครอบครัว ในสังคม และในศาสนา ลักษณะสังคมเช่นนี้ คือ ชีวิตอิสระเสมอภาค และสิ่งที่สำคัญที่สุด ก็คือ “คุณค่าของชีวิต” สมาชิกแต่ละคนเป็นเสมือนลูกของแม่ ลูกของธรรมชาติ โดยที่แม่และธรรมชาติยังคงความ “เป็นบ้าน” (being at home in the world) ที่ให้ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและแสวงหาตัวตนของเราได้

สังคมมาตุลัทธิมีสารและลักษณะอยู่ที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกัน มนุษย์พึ่งพาอาศัยเกี่ยวเนื่องกัน มนุษย์ชัชวาลแล้วเรื่องสืบวัฒนธรรม มนุษย์สมถะอยู่ในคติความไม่จริงแห่งโลก มนุษย์เป็น+อยู่อย่างธรรมดา ดิตดิน มนุษย์มีอัตลักษณ์ในงานหัตถศิลป์ และมนุษย์ใช้โลก “เป็น” แบบหมุนเวียน ไม่รู้หมด ไม่รู้จัก

2.1.1 มนุษย์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกัน

สังคมแบบแม่มนุษย์สัมพันธ์กันใกล้ชิดสนิทสนม ผูกพันแนบแน่น ลึกซึ้งกับ “แม่” กับธรรมชาติ หรือ “มาตุภูมิ” ในฐานะปฐมภูมิแห่งชีวิตมนุษย์ แม่และโลกธรรมชาติจึงเป็นทั้งที่พักพิง พักกาย พักใจ และจากความพันผูกกับโลกธรรมชาติ เราก็ขยายความผูกพันไปสู่เพื่อนร่วมโลกและถิ่นกำเนิดในมิติที่กว้างออกไป สัมพันธภาพนี้ก่อร่างขึ้นเป็นโครงข่ายโยงใยแห่งชีวิตที่แนบแน่น สมานฉันท์ อยู่ด้วยกันฉันท์พี่น้อง เรียกขานกันเป็นที่ป้า น้า อาย่า ยาย เสมือน “ครอบครัว (ขยาย) ขนาดใหญ่” ในสังคมแบบแม่ สังคมซึ่งผู้คนปรารถนาให้มือของตนเป็น “มือบน” หรือ “มือที่ให้” ตามคติของอิสลาม นับเป็นตัวอย่างที่น่ายินดี

“อิสลาม”... “ธรรมนูญแห่งชีวิต” ของมุสลิมทุกคน สอนให้มีความรัก มีความเป็นพี่น้องกัน สมานฉันท์ เหมือนเป็น “เรือนร่างเดียวกัน” ให้รักผู้อื่นเหมือนรักตนเอง ถนอมหัวใจและตอบสนองหัวใจกันและกันให้ถูกจังหวะ มุสลิมจักต้องมีความโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ญาติพี่น้องผู้ที่อยู่ใกล้ชิด และผู้ที่อยู่ห่างไกล นั่นคือ จากครอบครัวสู่เพื่อนบ้านใกล้ชิด เพื่อนร่วมหมู่บ้าน ตำบล ประเทศ และทั่วโลก เพราะแท้จริงแล้ว “มุสลิมทุกคนเป็นพี่น้องกัน” และด้วยสิ่งเชื่อมต่อกันระหว่างครอบครัวเหล่านี้ จึงจะนำพาให้สังคมสงบสุขเป็นปึกแผ่น⁷

สมาชิกในสังคมแบบแม่อยู่ร่วมกันแบบครอบครัวใหญ่ เป็น “ครอบครัวขยาย” มีคนหลายรุ่นอาศัยอยู่ร่วมกัน สืบสานตำนานของครอบครัวของสังคม จากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่ง คนทุกรุ่นสำคัญ คนทุกคนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผู้ใหญ่ออกไปทำงานหาเลี้ยงครอบครัว ส่วน “ผ” ผู้เฒ่า ผู้อาวุโส ผู้ดำรงวัยแห่งอัจฉริยภาพ เลี้ยงดูเด็กน้อย และถ่ายทอดวัฒนธรรมอันเรืองรองจากปู่ย่าตายาย สู่ลูกสู่หลาน ฝ่าย “ด” เด็กน้อย ซึ่งมีปรากฏเป็นดังสัญญาณแห่งชีวิต ก็ได้ให้ชีวิตผู้เฒ่ามีชีวาพร้อมด้วย

สมาชิกในสังคมแบบแม่ผูกสัมพันธ์รักใคร่สนิทสนม และผูกใจผู้คนเข้าสู่กัน สู่ระยะสัมพันธ์แบบใกล้ชิดไม่ถือตัว (contact being) การรับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชัดเจนสดใส มโนทัศน์เรื่องสัมผัสใกล้ชิด มีระยะปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิด ทำให้สังคมแบบแม่มีที่อยู่ ที่กินขนาดกระชับ พอเหมาะพอดี และในพื้นที่หนึ่งยังรองรับได้หลากหลายกิจกรรมชีวิต

⁶ สรุปลงมาจาก ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาครอบครัว มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 146.

⁷ มุณีเราะฮ์ ปินตุ อับดุลเราะฮ์, อิสลามธรรมนูญแห่งชีวิต (กรุงเทพมหานคร: เจริญผล, 2525), หน้า 82-168.

2.1.2 มนุษย์พึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน

การดำรงอยู่อย่างกลมเกลียว กลมกลืน เป็นอันหนึ่งเดียวกันกับโลกธรรมชาติ นำไปสู่มนทัศน์แห่งการ “พึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน” สมาชิกในสังคมแบบแม่จะอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัย พึ่งพิงกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แบ่งปันกัน อยู่กินร่วมทุกข์ร่วมสุขกันเป็นอันดี ดังปรากฏตัวอย่างในบททำขวัญในพิธีปลุกเรือนที่เริ่มว่า ...พอได้เวลากาล ไก่แก้วแจ้วขัน พวกพ้องพงศ์พันธุ์ ปลุกกันพร้อมหน้า...⁸ ในบรรยากาศอบอุ่นแจ่มใส เพื่อนบ้านพร้อมใจ ช่วยกันคนละไม้คนละมือ ด้วยวิถีแห่งการสร้างบ้านปลุกเรือนโดยชุมชน ไม่นานนักภาพของเรือนก็ค่อยๆ เป็นรูปเป็นร่าง และปรากฏกายขึ้นขึ้นอย่างมั่นคง พร้อมกันนั้นเหล่าบ้านใกล้เรือนเคียง ยังเผื่อแผ่ให้กันและกัน ใครมีอะไรก็แบ่งปันกัน และด้วยคติของการให้ย่อมผูกใจผูกใจให้รักใคร่ปรองดอง ช่วยกันดูแลกันและกัน ทั้งยังฝากบ้านให้เพื่อนบ้านดูแลได้อีก ดังนั้นสมาชิกในสังคมแบบแม่จึงอยู่อย่างอบอุ่นใจ ปลอดภัย แม้รั้วไม่รอบขอบไม่ชิด (แต่เป็นรั้วธรรมชาติ จากพืชผักสวนครัวรั้วกินได้) เพราะเพื่อนบ้าน คือ รั้วที่ดีที่สุดและแข็งแรงที่สุด⁹

2.1.3 มนุษย์ชัชชานเล่าเรื่องสืบวัฒนธรรม

สังคมแบบแม่สืบเรื่องราว ความรู้ ความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิตของสังคม โดยผ่านการบอกเล่า ปรากฏการบอกเล่าในรูปแบบต่างๆ อาทิ บทร้อง เพลงรำ คำกลอน ฯลฯ เรียงร้อยด้วยคำอันไพเราะ น่าฟัง เพื่อให้ “ติดปาก” จำง่าย อันเป็นแนวคิดแยกคายของบรรพชน เพื่อชัชชานเรื่องราวแห่งชีวิตแห่งสังคม สู่อนุชนรุ่นหลัง ดังบททำขวัญของผู้ชานาญว่า เชิญขวัญในพิธีปลุกเรือน ซึ่งกล่าวไว้ว่า

พวงเงินพวงทอง สอดคล้องปลายเสา ผ้าเลิศเพริศเพรา ท่านผู้เฒ่าจัดแจก เสาชวิญเสาราก เป็นแผนกแปลกลี
ผ้าสำอองอย่างดี คลี่คลุมห่มห่ม เห็นอร่ามงามสม แจ่มแจ่มแสงไส ให้จุดเทียนชัย ติดไม้ทุกต้น ตั้งขันน้ำมันต์
มงคลพิธิ น้ำมันแบ่งแตงดี มีจบครบครัน จึงยกบายศรีสามชั้น มาทำขวัญเจ้าพระยาไม้ เอามาลัยมาเสียบแซม
เบญจมาศงามแย้ม บานมิรู้โรยดาวเรือง แลวาวชาวเหลือง ล้ำเลิศเจิดฉาย เห็นทองผ่องพราย พรรณรายรังสี
ข้าวขวัญปั้นดี ประดับประดา มะลิซ้อนมะลิลา หามาตามได้ เรียงเรียบเสียบโล่ ยอดไช้สมควร ชั้นบนถึถ้วน
ล้วนลูกไม้ลาย ชมมทั้งหลาย ใส่ไว้ชั้นกลาง ของควาต่าง ๆ วางไว้ชั้นต้น ประเสริฐเลิศล้ำ มงคลสวัสดิ์ สมด้วย
จาริตประเพณี ทำมิ่งสิ่งขวัญ ให้ให้ขึ้นเป็นสำคัญ ลั่นฆ้องอวยชัย¹⁰

นอกจากนี้ ด้วยความใกล้ชิดสนิทสนมของสมาชิกครอบครัวในสังคมแบบแม่ ส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดทางสังคมจึงเกิดโดยไม่รู้ตัว เช่น เด็กๆ ฝ้าตุ๊กกิจกรรมกิจการต่างๆ ของพ่อแม่ หรือของพี่ป้าหน้าอายายาย ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากการซึมซับประสบการณ์รอบตัวนี้ นับได้ว่าให้ผลเป็นอย่างดี

⁸ เสฐียรโกเศศ, ประเพณีในการสร้างบ้านปลุกเรือน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2539), หน้า 44.

⁹ ระบบการป้องกัน (Defense) ของสังคมแบบแม่ คือ destroy fence หรือ no fence ซึ่งเท่ากับ friends หรือก็คือ เพื่อนบ้านเป็นรั้วที่ดีที่สุด

¹⁰ เสฐียรโกเศศ, ประเพณีในการสร้างบ้านปลุกเรือน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2539), หน้า 46.

2.1.4 มนุษย์สมณะอยู่ในคติความไม่จริงแห่งโลก

สังคมแบบไม่มี "ธรรมชาติเป็นครู"¹¹ มีความเป็นไปตามครรลองวิถีแห่งโลก รู้ "กาละ" แห่งลมฟ้าอากาศ แสงสว่าง ฤดูกาล รู้ "เทศะ" แห่งแผ่นดิน ผืนน้ำ ความเข้าใจในภาษาธรรมชาตินี้ ปรากฏสู่ภาพของบ้านเรือน บ้านเมืองซึ่งมีรูปธรรมสอดคล้อง กลมเกลียวกลมกลืนกับรูปที่ธรรมชาติสร้าง ไม่ข่มโลก ใช้วัสดุมีชีวิตหรือก็คือวัสดุจากธรรมชาติ วัสดุปฐมภูมิซึ่งเมื่อเลิกใช้ก็กลับคืนสู่โลก โดยการนำมาใช้ก็ใช้อย่างรู้คุณค่า คือ ใช้วัสดุน้อยที่สุดแต่ให้กำลังให้ประโยชน์สูงสุด ก่อปรี่ขึ้นเป็นถิ่นอาศัยแห่งชีวิตแบบพออยู่ พอเหมาะ พองาม¹² ตอบสนองวิถีชีวิตบนพื้นฐานของความเป็นจริงที่เรียบง่าย หากส่วนใดชำรุดหรือผุพัง ก็ปะ ชุน ซ่อมแซมไปตามส่วน หรือหากต้องการสิ่งใดเพิ่ม ก็ต่อเติม ชยัชชยายกันไป เพราะการซ่อมและการเติบโตเป็นเรื่องธรรมดาและเป็นธรรมชาติคู่กับการอยู่ เจกเช่นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในท้องที่ต่างๆ ของโลก ดังที่ Bachelard* ได้กล่าวไว้ว่า

สถานที่พักพิงอาศัยแห่งชีวิตที่เรียบง่าย อ่อนน้อม ถ่อมตนนั้น แฝงไว้ด้วยคุณค่าและความงาม อันเป็นสุนทรียรสของการอาศัยอยู่¹³

และจากความเข้าใจในความเป็นธรรมชาติแห่งโลก ในความไม่จริงแห่งโลก นำไปสู่ความเข้าใจในความเป็นธรรมชาติแห่งชีวิต ในความไม่จริงแห่งชีวิต และด้วยใจที่เปิดกว้างยอมรับในสามัญลักษณะแห่งสิ่งต่างๆ จึงทำให้มองเห็นถึงความงามตามสภาพอันเป็นจริงของสังขาร ดังที่ รองศาสตราจารย์ แสงอรุณ รัตกลีกร กล่าวไว้ในประเด็นของบ้านไทยและการชะล้างของกาลเวลา ความว่า

...หากพูดตามจริงแล้ว ความผุ่ร่อนและความใหม่เอี่ยมนี้มีความงามเท่าๆ กัน แต่แต่ละความผุ่ร่อนอันเป็นเสมือน "การลูบไล้ของมือแห่งกาลเวลา" นี้ ต้องไม่มากไปถึงขนาดทำลายหน้าที่ใช้สอยของอาคาร จนผู้อยู่หาความสบายไม่ได้ เนื้อไม้ที่ไผ่เรียบเห็นลายไม้ปรากฏชัดนั้นงาม แต่ลายไม้ที่ผุ่ร่อนและถูกกัดเซาะเป็นร่องลงไป เพราะฝนและแดดก็เป็นความงามที่ลึกซึ้งเหมือนกัน... เราอาจไม่เห็นฝีมืออันประณีตนัก สักไม่อาจคล้ำลงเท่าๆ กับฝาปะกนปั้นลมหรือตัวเหงาที่กาลเวลาได้ทำให้สีลงไป แต่ถ้าท่านเป็นคนสามารถแลเห็นความงามตามสภาพอันเป็นจริงของสังขารแล้วก็ไม่มีปัญหาอะไร การอยู่ในเรือนไทยเดิมจึงเป็นของที่น่าพอใจและน่าสบายไม่น้อยเลย¹⁴

จากมโนทัศน์แห่งความไม่จริง และการครองชีวิตไปตามครรลองของธรรมชาติ นำไปสู่มโนทัศน์แห่งเวลาแบบวิญญูะ หมุนเวียน ซ้อนทับ ซับซ้อน หลากหลายกิจกรรมชีวิตเกิดในสังคมนี้ เนื่องด้วยความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ผูกพันแนบแน่นเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ยังให้ใน "เทศะ" มี "กาละ" กล่าวคือ ผู้คนกระทำการกิจกรรมหลายๆ อย่างได้พร้อมกัน ในสถานที่แห่งเดียวกัน และในสถานที่แห่งเดียวกันนี้ ยังรองรับกิจกรรมต่างๆ หมุนเวียนกัน

¹¹ สันติ จันทวิลาสวงศ์, "สถาปัตยกรรมเมืองขึ้น," ใน ไปด้วยเรื่องไทย...ไท (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 14.

¹² พออยู่ พอเหมาะ พองาม คล้องกับความหมายที่ว่า "to be" ซึ่งมีใช้ "to have" (more & more) กล่าวไว้ใน Freire, Paulo, *Pedagogy of the Oppressed*, 20th ed. (New York: The Continuum Publishing, 1983), p. 44.

* Gaston Bachelard (1884-1962 A.D.) นักปรัชญาและนักปรากฏการณ์ศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ผู้เปิดมิติทางสุนทรียศาสตร์ สถาปัตยกรรม ผลงานที่สำคัญอย่างยิ่งต่อสาขาสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสายทฤษฎีและปรัชญา คือ *The Poetics of Space* (1969)

¹³ Bachelard, Gaston, *The Poetics of Space* (Boston: Beacon Press, 1969), p. 87.

¹⁴ ลดา รัตกลีกร, บรรณาธิการ, "ศิลปกรรมชาวบ้าน," ใน แสงอรุณ 2 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 76.

ในจังหวะเวลาต่างๆ กัน กิจกรรมชีวิตไม่ยึดครองพื้นที่นั้นๆ อย่างถาวร แต่จะหมุนเวียนสลับสับเปลี่ยน ใช้พื้นที่คุ้มค่า ใน “พื้นที่เอนกประสงค์” ของบ้านเรือน บ้านเมือง อันเป็นที่มาแห่งวัฒนธรรมการอยู่อาศัยในพื้นที่ขนาดเล็ก “culture of small space” ที่หนทางแห่งชีวิตถักทออยู่ในนั้นอย่างแนบแน่นและเข้มข้น

2.1.5 มนุษย์เป็น+อยู่อย่างธรรมดา ตัดดิน

ไม่เพียงความเข้าใจในวิถีแห่งโลกธรรมชาติ จะปรากฏสภาพของบ้านเรือน บ้านเมือง ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นหรือสถาปัตยกรรม “ตัดดิน” เท่านั้น เจกเช่นเดียวกัน สำเนักรุ่นนี้ยังฝังรากในวิถีการเป็นอยู่ในถิ่นอาศัย ที่มีจิตใจต่อโลก ไม่ดูถูกโลก และไม่เสียความนับถือตนเอง สมาชิกในสังคมแบบแม่ อยู่พอดี กินพอดี (อยู่+กินดีพื้นที่ นิ่งพื้นที่ นอนพื้นที่) ทำงานมาก ทำเกษตรกรรม หัตถกรรม* อันอาชีพที่เกิดขึ้นแต่ “สัมผัสแห่งมือ” มีสัมผัสแห่งการรับรู้อันละเอียดอ่อน

อีกทั้งยังมี “สัมผัสตรงต่อโลก” ด้วยการเดินทางด้วยเท้า เกิด “ทาง+เดิน” ทางแห่งชีวิต ที่เปิดให้สัมผัสโลกได้ ใกล้ชิดสนิทสนม และทางแห่งชีวิตก็ได้ถักทอขึ้นเป็นโยงใยของท้องถิ่นแห่งชีวิต ย่านแห่งชีวิต ที่สานโลกแห่งการรับรู้ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ขึ้นสู่การรับรู้แห่งใจ (multisensory perceived world) ที่สานสัมพันธ์มนุษย์สัมพันธ์อันดีงาม และที่สะสมเรื่องราวหลากหลาย ยาวนานและเข้มข้น ทว่า “คุณค่าแห่งชีวิต” กำลังถูกลบเลือนหายไปจากสังคมทุกวันนี้ทีละน้อย ทีละน้อย ดังที่ Zevi** ได้กล่าวไว้ว่า

...ในปัจจุบัน มนุษย์กำลังสูญเสียคุณค่าแห่งชีวิต... กำลังสูญเสียความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับโลกรอบตัวเขา ด้วยเท้าไม่ได้ก้าวร่ำ มีมือไม่ได้สัมผัสเสาะหาความเป็นบุคคลของตนลงไปให้แนบแน่นกลมเกลียวกับโลกได้ดังเก่าก่อน... กำลังสูญเสียอิสระที่จะมีชีวิตอันเสรีท่องเที่ยวไป... กำลังสูญเสียความรื่นรมย์ ความปิติที่เกิดจากการที่ได้ท่องเที่ยวไปสู่ดินแดนหรือสู่ขอบฟ้าอันกว้างใหญ่ไพศาล เหมือนไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนไม่มีพรมแดนมาก่อน...¹⁵

2.1.6 มนุษย์ “ตำนาน” มีอัตลักษณ์ในงานทัศนศิลป์

เมื่อสัมผัสโลกด้วยมือ ด้วยกาย ด้วยจิตใจ บรรดาเครื่องมือ เครื่องไม้ อุปกรณ์ชีวิตต่างๆ ที่ทำขึ้น จึงเกิดด้วยมือ ด้วยใจ ด้วยวิญญูคุณค่า ไม่ใช่วัสดุจากโลกอย่างทิ้งขว้าง กำเนิดงานศิลปะอันบริสุทธิ์ ละเมียดละไม จากพลังความตั้งใจของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ดังบทวิจารณ์ “ศิลปกรรมชาวบ้าน” โดยรองศาสตราจารย์ แสงอรุณ รัตกลีกร ความว่า

...ในระยะเวลาที่การเก็บเกี่ยวยังไม่ถึง คนไทยอย่างดลียายมาของเรา ได้ใช้ชีวิตอันเอื้อสบาย ผลงานที่ จะนำไปใช้ในครัวเรือนของตนขึ้น ด้วยวัสดุที่ใกล้มือ และด้วยกรรมวิธีอันชาญฉลาดที่ทำให้วัสดุที่หามาได้ ให้ผลแก่ตนมากที่สุด และกินแรงงานตนน้อยที่สุด ด้วยเหตุผลนี้เอง แต่ละท้องถิ่นและชุมชนจึงมีงานที่แตกต่างกันออกไปตามผลิตภัณฑ์ที่ธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นอำนวยความสะดวกให้¹⁶

* โดยมากระบบการเลี้ยงชีพ (Subsistence) และระบบปฏิสัมพันธ์ทางเพศ (Bisexuality) ฝ่ายชายจะทำการเกษตรหรือไม่ก็ออกไปหาเลี้ยงครอบครัว ฝ่ายหญิงอยู่บ้านทำงานฝีมือ ดูแลลูกเล็ก และดูแลบ้าน ซึ่งงานบ้าน (housewifely care) นี้ ตามทัศนะของ Bachelard ได้กล่าวว่า เป็นสัมผัสอันพิเศษแห่งมือที่ปลูกบ้านให้ส่องแสงเรืองรองแห่งชีวิตขึ้นทุกเช้า

** Bruno Zevi (1918-2000 A.D.) นักประวัติศาสตร์และนักวิจารณ์สถาปัตยกรรมชาวอิตาลี ผลงานที่สำคัญอย่างยิ่งต่อสาขาสถาปัตยกรรม ได้แก่ Architecture and Space (1957), The Modern Language of Architecture (1981) เป็นต้น

¹⁵ คุณค่าแห่งชีวิตมนุษย์ (Human value) เขียนโดย Bruno Zevi ในหนังสือ The Modern Language of Architecture (1981, 61, 67), อ้างถึงใน ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 95.

¹⁶ ลดา รัตกลีกร, บรรณาธิการ, “ศิลปกรรมชาวบ้าน,” ใน แสงอรุณ 2 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 88.

2.1.7 มนุษย์ใช้โลก “เป็น” แบบหมุนเวียน ไม่รู้หมด ไม่รู้จบ

วิถีการอยู่+กิน ใช้โลกอย่างพอเพียง นำไปสู่การพึ่งพาโลกธรรมชาติด้วยการใช้ที่ “เป็น” เป็นสังคมยั่งยืน ที่มีพลวัตลักษณะ หมุนเวียนเป็น “วัฏจักร” ซ้อนทับ ซับซ้อน เป็นระบบของครวมอันลึกล้ำ ในสังคมแบบแม่ ผู้คนผูกพันกับโลกที่ตนอาศัยอยู่อย่างแนบแน่น ในการเก็บเกี่ยวความอุดมของเนื้อหาของโลกมาหล่อเลี้ยงชีวิต ก็เป็นไปด้วยความเคารพรู้คุณ เรียกขานแผ่นดิน ผืนน้ำ พืชพรรณธัญญาหาร ผู้ให้ชีวิตว่า “แม่”...แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่พระโพสพ ในทางตอบแทน ผู้คนก็จักทำนุบำรุงรักษาโลก ให้คงความอุดมนั้นอยู่เสมอ ด้วยว่าความอุดมนั้น “ปลูก+ปรุง” ขึ้นมาให้อยู่+กินได้ และเมื่อเลิกใช้ก็จักคืนสู่โลกตามเดิม ความประสานกลมกลืนที่มีอยู่ในธรรมชาติในสังคมแบบแม่ แม่คลุมไปทั่วและหยั่งรากลงลึกสู่จิตสำนึกของสมาชิกผู้เป็นลูกของแม่ ลูกของธรรมชาติทุกคน ดังปรากฏในบทความ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” โดยพระธรรมปิฎก ความว่า

โลกนี้มีใช้ของมนุษย์ มนุษย์สี่เป็นสมบัติของโลก สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์กัน เสมือนเลือดซึ่งสมานรวมครอบครัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน... ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น สิ่งใดที่เกิดขึ้นแก่ผืนแผ่นดิน ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ลูกหลานของผืนแผ่นดิน มนุษย์ไม่ได้ทอโยงใยสร้างระบบสายสัมพันธ์แห่งชีวิตนี้ เขาเป็นเพียงสายใยเส้นหนึ่งในโยงใยนี้เท่านั้น สิ่งใดที่มนุษย์ทำแก่โยงใยนี้ ก็คือทำแก่ตัวเขาเอง... ผืนแผ่นดินภายใต้เท้าของเราทั้งหลายนี้เป็นเจ้าธูลีของบรรพบุรุษปู่ย่าตายายของเรา แผ่นดินนี้มั่งคั่งไปด้วยชีวิตของญาติพี่น้องของเรา... โลกนี้เป็นแม่ของเรา สิ่งใดก็ตามที่บังเกิดแก่โลกก็จะบังเกิดแก่ลูกหลานของโลกนี้ด้วย...¹⁷

โดยสรุป วัฒนธรรม หรือ ธรรมอันวิเศษ คือ ความเจริญงอกงามของสังคมมาตุลักษณะ สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมสะท้อนภาพ “ความงาม” ของสังคมที่มีความสมานฉันท์ระหว่างมนุษย์กับโลกธรรมชาติ สะท้อนภาพ “ความดี” ของสังคมที่ผู้คนมีสัมพันธภาพ มิตรภาพ ภราดรภาพอันดีต่อกัน และภาพความดีงามก็ดำรงอยู่ ดังถูกถักทอสานสัมพันธ์ขึ้นเป็นหนึ่งเดียว และเวลา ก็เสมือนสอดสานอยู่ในสเปซดังเป็นโยงใยแห่งความปรารถนาในการดำรงอยู่ของชีวิตเรา

ณ เบื้องหน้า เราจักเห็นอดีตคลอเคลียอยู่กับปัจจุบัน ในขณะที่ฉายแสงเรื่องราวไปสู่อนาคต ที่ไม่เคยอยู่ไกลในสังคมแบบแม่¹⁸

จากภาพรวมของสังคมวัฒนธรรมมาตุลักษณะ ซึ่งสานขึ้นมาจากระบบ 10 ระบบของปฏิสันถารของมนุษย์ โดยที่ฐานทั้งสี่สืบมาจากความปรารถนาแห่งชีวิตนี้ จะเป็นบริบทนำไปสู่เรื่องของ “การอยู่อาศัย” และ “บ้าน” ซึ่งเป็นการดำรงอยู่ของมนุษย์ในระดับหน่วยย่อยที่สุด และเป็นการอยู่อาศัยในระดับที่มีความแนบแน่น เข้มข้น และมีความหมายต่อชีวิตมากที่สุด ในลำดับถัดไป

¹⁷ พระธรรมปิฎก, การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2543), หน้า 119-120

¹⁸ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสันถาร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 142.

2.2 ความหมายของ “การตั้งถิ่นฐาน” “การอยู่อาศัย” และ “บ้าน”

เรื่องราวแห่งชีวิตได้เริ่มต้นขึ้น นับตั้งแต่มนุษย์มีการลงหลักปักฐาน “ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน” ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ที่หล่อเลี้ยง “เมล็ดแห่งชีวิต” ซึ่งเขาได้หว่านลงบนผืนโลกและบ่มเพาะ ให้สามารถหยั่งรากลงลึก เติบโต และงอกงามขึ้นบนเนื้อนาของสถานที่แห่งนั้น โดยการเข้าไปอาศัยอยู่อย่างแนบแน่นและเข้มข้น สายใยระหว่างมนุษย์และโลกแวดล้อมจึงถูกดักทอขึ้น บังเกิดเป็นความเข้าใจในความหมายของสิ่งต่างๆ และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อีกทั้งปรากฏแห่งตัวตนของเขา ในโลกได้เป็นที่ยอมรับ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏแห่งตัวตนของมนุษย์นั้น ไม่สามารถยืนอยู่โดยลำพังได้ ด้วยมนุษย์ไม่ใช่สิ่งมีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่จักต้องดำเนินชีวิตไปพร้อมกับโลก มีความสัมพันธ์กับโลกแวดล้อมรอบกายและมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าว ยังผลให้เกิด “ที่+ทาง”¹⁹ ขึ้นมารองรับการดำรงอยู่ของมนุษย์และการดำเนินไปของกิจกรรมชีวิต เมื่อวิถีการอยู่อาศัย (dwelling) ผ่านกาลเวลา สัมผัสประสบการณ์ จึงบังเกิดเป็น “สถานที่รองรับชีวิต”²⁰ หรือ “ถิ่น” (place) ซึ่งมีความหมายพิเศษที่แตกต่างจากถิ่นอื่นใดในโลก

“ถิ่น” ซึ่งเปี่ยมความหมายและเป็นอันหนึ่งเดียวกันกับชีวิตที่อาศัยอยู่ (biotope) หรือกล่าวได้ว่าเป็น “ย่านแห่งชีวิต” (domain) นั้น ดักทอขึ้นจาก 2 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ “ท่า” หรือ ศูนย์กลางแห่งชีวิต และ “ทาง” หรือ วิถีแห่งชีวิต* ดังนี้

- “ท่า” หรือ ศูนย์กลางแห่งชีวิต (center of life) “ท่า” คือ สถานที่รองรับปรากฏแห่งตัวตนของเรา ในขณะที่กระทำภารกิจแห่งชีวิต “ท่า” รองรับปรากฏการณ์การอยู่อาศัยในหลายระดับ นับตั้งแต่ การตั้งถิ่นฐาน (settlement) อันหมายถึง เป้าหมายหรือศูนย์กลางของการมาถึงยังถิ่นที่ลงหลักปักฐานและเริ่มต้นการอยู่อาศัยร่วมกัน จากการอยู่ร่วมกันนำพาสู่ปฏิสนธิ์แห่งชีวิต การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จึงเกิดศูนย์กลางรองรับการพบปะสังสรรค์ขึ้น คือ ลานเมือง ลานชุมชน ลานหมู่บ้าน (urban space) ที่สานใจผู้คนเข้าสู่กัน และจากการพบปะพูดคุยระหว่างกัน จึงก่อให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันและการยอมรับ ในการมีแบบแผนร่วมกันมากขึ้น เกิดสถานที่อันเป็นศูนย์กลางแห่ง องค์การชุมชน (institution) และ “ท่า” ในระดับสุดท้าย ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดของการอยู่อาศัยและมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับเรามากที่สุด เปรียบดังโลกส่วนตัว นั่นก็คือ บ้าน (home) ของเรานั้นเอง

¹⁹ ในความหมายนี้ “ทาง” ยังบ่งถึง “เส้นทางชีวิต” (way of life/way of being), กล่าวไว้ใน Norberg-Schulz, Christian, *Architecture: Presence, Language, Place* (Milan: Skira editore, 2000), p. 20.

²⁰ สถานที่รองรับชีวิต หรือ ที่ว่างสำหรับชีวิต (existential space) เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงอยู่ (existence) ของมนุษย์ เพราะมีบทบาทในการวางกรอบการรับรู้โลกแวดล้อม และยังมีส่วนทำให้มนุษย์เราก่อเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งในสังคมวัฒนธรรมที่ตนดำรงอยู่ โดยแบ่งออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ (1) โลกแวดล้อม (geography/cosmological level) ซึ่งไม่ปรากฏชัดเป็นรูปธรรม แต่จะอยู่ในลักษณะภavnึกคิดในใจ (2) ภูมิทัศน์ (landscape level) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (3) เมือง (urban level) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (4) บ้าน (house) ซึ่งเกิดจากการอาศัยอยู่อย่างแนบแน่นและเข้มข้น และ (5) วัตถุ (thing) ซึ่งเกิดด้วยสัมผัสมือ สัมผัสสาย เช่น การนั่ง นอน ยืน เดิน, กล่าวไว้ใน Norberg-Schulz, Christian, *Existence, Space and Architecture* (Washington: Praeger Publishers, 1971), p. 16.

* ในที่นี้ จะใช้คำว่า “ท่า” แทนคำว่า center ในความหมายของสถานที่รองรับกิจกรรมชีวิตและยังบ่งถึง point of arrival ส่วนคำว่า “ทาง” นั้น เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ข้างต้น แทนคำว่า pathway กล่าวคือ หมายรวมถึงทั้งทางที่เกิดขึ้นจริงและที่ประทับอยู่ในใจ อีกทั้งยังบ่งถึงเส้นทางหรือหนทางชีวิต อีกด้วย โดยแยกเป็นคำว่า “ท่า+ทาง” เพื่อให้เกิดภาพความเข้าใจในคุณลักษณะของทั้ง 2 คำที่ชัดเจน ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของวิชาปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม โดยรองศาสตราจารย์ ดร. ทิพย์สุตา ปทุมานนท์

- “ทาง” หรือ วิถีแห่งชีวิต (path of life) “ทาง” คือ สะพานซึ่งทอดเชื่อมโยง “ท่า” ต่างๆ เข้าด้วยกัน และช่วยให้เรารับรู้ตำแหน่ง ทิศทาง ตลอดจนคุณลักษณะของ “ท่า” ได้อย่างสมบูรณ์ ในทางนี้ “ทาง” หมายถึงถึง ทางที่ปรากฏขึ้นจริงและทางที่ประทับอยู่ในใจ เป็นภาพลักษณ์ที่เกิดขึ้นในใจ ภาพลักษณ์ของเมือง ย่าน หรือชุมชนที่ดี จำต้องเอื้อให้ผู้อาศัยเกิดความรู้สึกมั่นคง ปลอดภัย และอบอุ่นใจ โดยแต่ละ “ถิ่น” ซึ่งถักทอขึ้นจากโครงสร้างของ “ท่า+ทาง” ที่มีลักษณะแตกต่างกัน ย่อมนำมาซึ่ง “เอกลักษณ์ของถิ่น” หรือ “จิตวิญญาณของถิ่น” (Genius Loci) ที่แตกต่างกันไป

2.2.1 การตั้งถิ่นฐาน (settlement)

โลกนี้ดำรงอยู่มาก่อนเรา เราเกิดมาในโลกและเปิดทางเข้าไปสู่มัน ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน อาศัยอยู่ริมทางนั้น ทางน้ำบ้าง ทางบกบ้าง เช่นชีวิตไปตามทาง ไปสู่หมู่บ้าน ตั้งบ้านเรือนอาศัย ชีวิตดำเนินไป เราอยู่ด้วยกัน...²¹

หากย้อนรอยสู่อดีตจะพบว่า แหล่งพำนักพักพิงเบื้องต้นของมนุษย์ก็คือโลกธรรมชาติ มนุษย์เราดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความผูกพันและการพึ่งพิงกับธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติจึงเปรียบดั่ง “บ้าน” หลังแรกของมนุษย์ ทว่า “บ้าน” หลังนี้ก็มิได้เป็นที่อยู่ถาวรของเรา เนื่องจากเมื่อใดที่ทรัพยากรในท้องที่นั้นๆ ร่อยหรอลง มนุษย์ก็จักออกเดินทางท่องเที่ยว เพื่อเข้าไป “บุกเบิก” โลก เพื่อแสวงหาบ้านหลังใหม่ เป็นเช่นนี้เนิ่นนานมา กระทั่งเรารู้จักทำการเกษตร เพาะปลูกและเก็บเกี่ยวพืชผลได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาธรรมชาติเพียงฝ่ายเดียว และเมื่อพืชพรรณธัญญาหารที่ได้หว่านไว้ ออกเงยให้ผลผลิต มนุษย์จึงเริ่มหว่าน “เมล็ดแห่งชีวิต” ของพวกเขา ลงบนเนื้อที่อันอุดมของผืนแผ่นดิน... การเดินทางรอนแรมย้ายถิ่นฐานจึงสิ้นสุดลง

เมื่อเราลงหลักปักฐาน ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน นั้นหมายถึง เราได้กำหนดอาณาบริเวณและประกาศเขตอันเป็นถิ่นที่อยู่ขึ้น ณ ที่แห่งหนึ่งบนพื้นดินและใต้ผืนฟ้ากว้าง ทั้งนี้การเข้าไปพักพิงในถิ่นฐานนั้น มิใช่การคุกคาม ในทางกลับกัน การเข้าไปพักพิงจักต้องเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันกลมกลืน กลมเกลียว กับโลกแวดล้อม ทำนุบำรุงและรักษาผืนแผ่นดินนี้ไว้ และจากการประสานดินฟ้าสถาปัตยกรรมที่ปรากฏตัวขึ้น ณ สถานที่แห่งนี้ จึงต้องมีส่วนสนับสนุนเจลิมฉลอง “ภูมิแห่งชีวิต” สำหรับเป็นที่อยู่ที่กินที่มีคุณค่าต่อเราด้วย

อนึ่ง “ภูมิแห่งชีวิต” ในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ทั้ง *ภูมิแห่งที่ตั้ง* เช่น ภูเขา ที่ราบลุ่ม แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง *ภูมิแห่งดินฟ้าอากาศ* เช่น แดด ลม ฝน ความร้อน ความชื้น แสงสว่าง พืชพรรณ ฤดูกาล รวมถึง *ทรัพยากรชนบทธรรมนิยมประเพณี* ฯลฯ ย่อมเป็นเงื่อนไขให้กำเนิดแห่งสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์แวดล้อม หรือก็คือองค์ประกอบทางกายภาพของแต่ละท้องถิ่น แปรไป วัฒนาไป ในทำที่ ทำทางต่างๆ กัน ให้สอดคล้องสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางธรรมชาติ โดยองค์ประกอบที่ก่อร่างขึ้นนี้ จะมีความหลากหลาย ความหนาแน่น และความต่อเนื่องกันในลักษณะที่แตกต่างกัน เพื่อให้โลกที่เราสร้างขึ้น ตอบรับและเกื้อหนุนชีวิตให้อยู่ดีมีสุขตามท้องถิ่นต่างๆ กัน โดยสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คือ แบบอย่างซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในธรรมชาติ ความสอดคล้องสัมพันธ์ระหว่างโลกธรรมชาติและโลกที่เราสร้างขึ้น จนบังเกิดเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ดังที่ รองศาสตราจารย์ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ ได้กล่าวถึง “ภูมิทัศน์” ของ “ภูมิไทย” ในการบรรยายวิชามรดกสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมไทย ประจำปีการศึกษา 2546 ความว่า

²¹ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 66.

* “มนุษย์” นอกจากจะมีวิวัฒนาการจาก Homo erectus สู่ Homosapien แล้ว อาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ “Homoviator” (มนุษย์+ ท่องเที่ยวไป)

ภาพรวมของภูมิทัศน์ที่เป็นไทยแท้ๆ ไม่ใช่ที่อื่นใด และไม่จัดชิดนั้น เกิดจากการผสมผสานระหว่างไม้ที่เป็นประโยชน์ แทรกสลักกับไม้อื่น ๆ บาง... รอบนอกรายล้อมด้วยสวนอาหาร รมรื่น อยู่กับธรรมชาติ สมุนไพร พืชคลุมดิน และผลไม้ขึ้นแน่นชนิด ปลูกกอไม้เป็นทิวล้อมหมู่บ้าน มีกอกกล้วย (ผลไม้อ่อนแก่ประสงค์ที่เกี่ยวสุ่มชุน) มีมะพร้าว มะขาม มะม่วง มีต้นนุ่นไว้ทำฟูกนอน... ไม้ไผ่ที่ขัดแตะกันเบาๆ ทำเป็นรั้วโปร่ง ลมพัดสบาย พอดีหน้าฝน มะระ แพง น้ำเต้า บวบ ฟักทอง ผักบุ้งก็ขึ้นทอดยอด ผักกินได้ รั้วกินได้ กลายเป็นสวนเล็ก ๆ ล้อมหมู่บ้าน... และที่สำคัญที่สุด เมื่อตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน บริเวณบ้านจะเป็นลานกวาดเรียบ เพื่อแยกสภาพแวดล้อมที่เป็นที่อยู่ของแมลง สัตว์เลื้อยคลานออกไป ทั้งระยะห่างพอสมควร ปลูกมารู้อันที่... นี่เป็นมรดก เป็นภูมิปัญญาที่คนในท้องถิ่นเขา “สถาปนา” ที่พักอาศัยและสภาพแวดล้อม ขึ้นเป็น “ภูมิแห่งชีวิต” ของคนในสังคมที่พออยู่พอกิน เลี้ยงตัวเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาใคร²²

เห็นได้ว่า “ภูมิไทย” ของเรานั้นมีความหลากหลายเป็นผลผลิต ทั้งความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เราดำรงอยู่อย่างพึ่งพิงอิงกันกับธรรมชาติ จากธรรมชาติที่เราหล่อเลี้ยง บ่มเพาะ ผ่านวันเวลา จนกระทั่งให้ผลผลิตที่เกื้อกูลชีวิตตามครรลองของธรรมชาติ เกิดเป็นระบบของการเป็นอยู่แบบยั่งยืน อย่างไรก็ตาม เมื่อผ่านกาลเวลามาจนถึงทุกวันนี้ เราได้เปิดทางเข้าไปบุกเบิกโลกธรรมชาติมากขึ้นทุกขณะ ด้วยผืนดินและทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด ยังผลให้มีผู้คนส่วนหนึ่งตัดสินใจลงหลักปักฐานซ้อนบนพื้นที่ที่มีบริบททางกายภาพเดิมอยู่แล้ว และด้วยความเอาใจใส่ ความพิถีพิถันในการอยู่อาศัย จึงได้ “ปรับ” ชีวิต “ปรุง” เรือน เพื่อให้ทั้ง 2 ฝ่ายสอดสานกลมกลืนกัน ก่อเกิดเป็น “บ้านแห่งชีวิต” หรือ “เรือนแห่งชีวิต” ซึ่งมีจุดเริ่มต้นที่ดีจากการตั้งถิ่นฐานนั้น

2.2.2 การอยู่อาศัย (dwelling)

ในการดำรงอยู่ในโลกของมนุษย์เรา มนุษย์ต้องอาศัยและอยู่ให้ได้ในโลกของเขา “การอาศัยอยู่” หรือ “การอยู่อาศัย” หมายถึง การก่อร่างของความสัมพันธ์อันแนบแน่น เต็มเปี่ยมด้วยความหมายระหว่างตัวเราและโลกแวดล้อม เราสามารถค้นพบตัวตนอย่างแท้จริงได้ ณ สถานที่แห่งนี้ ที่ซึ่งเอื้อให้เราได้มีโอกาสสัมผัสเสาสาระ และได้ประกาศวิถีแห่งชีวิตที่ประสบตลอดช่วงระยะเวลาการเดินทางบนพื้นดินและใต้ผืนฟ้าได้ด้วยตัวของเราเอง²³ อาจกล่าวโดยนัยได้ว่า “การอยู่อาศัย” คือ การหว่าน “เมล็ดแห่งชีวิต” ลงบนผืนดิน และทำนุบำรุงรักษาพื้นผิวดินนี้ไว้ หล่อเลี้ยง “เมล็ดแห่งชีวิต” ให้สามารถหยั่งรากลงลึกในเนื้ออันอุดมของสถานที่แห่งนั้น

“การอยู่อาศัย” ในโลกที่มีความหมายต่อผู้อยู่ ประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ปรากฏแห่งชีวิตและอัตชีวชีวิต (identification) และ ปริณทลหรือ “ที่+ทาง” ซึ่งรองรับกิจกรรมชีวิต (orientation) โดยการมีอยู่ของอัตชีวชีวิตหรืออุปกรณชีวิต เกิดจากความสัมพันธ์อันแนบแน่นเต็มเปี่ยมด้วยความหมายระหว่างตัวเราและองค์วัตถุ ซึ่งปรากฏแห่งวัตถุเหล่านี้ ยังได้ส่องแสงเรืองรองให้เห็นวิถีการดำเนินไปของชีวิต หรือก็คือ “ภาพปรากฏแห่งชีวิต” (here of life)²⁴ และด้วยสรรพสิ่งในโลกมิได้ยืนอยู่ลำพังโดยปราศจากความสัมพันธ์กับบริบทรอบกาย แต่แท้จริงแล้ว ทุกๆ สิ่งล้วนมีที่มีทางมีระบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทั้ง 2 ส่วนสำคัญดังกล่าวจึงก่อเกิดเป็น “องค์รวมแห่งชีวิต” (world of life/life-world)²⁵

²² วิวัฒน์ เตมียพันธ์, “ลักษณะไทย,” ใน มรดกสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมไทย บรรยายที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 9 กรกฎาคม 2548.
²³ Norberg-Schutz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), pp. 7-29.
²⁴ Norberg-Schutz, Christian, *Architecture: Presence, Language, Place* (Milan: Skira editore, 2000), p. 12.
²⁵ Ibid., pp. 15, 19, 28.

ทั้งนี้ “การอยู่อาศัย” ย่อมผูกพันกับ “ที่อยู่ ที่อาศัย” หรือ “บ้าน” ซึ่งเป็นสถานที่รองรับการอยู่อาศัยในระดับส่วนบุคคล (private dwelling)²⁶ ซึ่งนับได้ว่าเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดและแนบแน่นกับเรามากที่สุด เมื่อเอ่ยคำว่า “บ้าน” โดยความเข้าใจทั่วไปนั้น “บ้าน” เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย “บ้าน” หมายถึง สิ่งปลูกสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งรวมถึงบริเวณที่เรือนตั้งอยู่²⁷ การที่จะเข้าใจความและความหมายของบ้านซึ่งรองรับชีวิต หรือ “บ้านแห่งชีวิต” จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความเป็น “บ้าน” ในมิติต่างๆ ดังนั้นในหัวข้อต่อไปนี้จะเป็นการเปิดมิติทางกายภาพ (physical dimension) มิติทางจิตภาพและสุนทรียภาพ (psycho-poetic dimension) ของ “บ้าน” ซึ่งเป็นประเด็นหลักของการศึกษาในครั้งนี้

2.2.3 ความหมายของคำว่า “บ้าน” (home)

เมื่อ “บ้าน” เป็นที่ที่บุคคลได้อยู่อาศัยในระดับ private dwelling อันเป็นจุดเริ่มต้นพื้นฐานของชีวิตในครอบครัว และเป็นศูนย์รวมของชีวิตในทุกสังคม “บ้าน” จึงมีเนื้อหาสาระพิเศษสำหรับการศึกษารื่องราวต่างๆ ของคุณค่าที่ซ่อนเร้นอยู่ใน ทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางจิตภาพของการอยู่อาศัย ซึ่งพอจะสรุปความหมายของความเป็น “บ้าน” ไว้ด้วยกัน 5 ประการ ได้แก่ “บ้าน คือ อยู่แห่งกำเนิด” “บ้าน คือ ที่โอบอุ้ม ค้ำค้ำ” “บ้าน คือ จักรวาลของครอบครัว” “บ้าน คือ พิพิธภัณฑแห่งชีวิต” และ “บ้าน คือ สถาปัตยกรรมที่ไม่รู้จัก” โดยความหมายทั้งห้านี้ จะขอเริ่มต้นจาก เมื่อมนุษย์เราเกิดสู่โลก เราอยู่อาศัย และเรายู่ร่วมกัน ผ่านวันเวลาจากอดีต ปัจจุบัน และต่อไปสู่นาคต

(1) บ้าน คือ อยู่แห่งกำเนิด

“Before he is thrown into the world, man is put in the cradle of house.”

...ก่อนที่เราจะก้าวออกไปสู่โลกภายนอก เรานอนอยู่ในเปล เราทำนกออาศัยอยู่ในบ้าน... และบ่อยครั้งในความคิดคำนึง บ้านเปรียบดังเปลขนาดใหญ่ ที่หุ้มห่อ ชักล่อมีชีวิต²⁸

“บ้าน” คือ ขอบฟ้าแรกที่เรารู้จักซึ่งเป็นเสมือน “อยู่” ที่โอบอุ้มชีวิตที่อยู่อาศัยให้อบอุ่น ปลอดภัย ท่ามกลางความอบอุ่นที่หุ้มห่อและต้อนรับชีวิตแห่งนี้ เราจะสัมผัสได้ถึงความอบอุ่นเหมือนเมื่อครั้งที่เราได้อาศัยในอ้อมกอดแม่ที่เฝ้าเลี้ยงดูให้การอุ้มชูเราด้วยความรักและทะนุถนอม

...เมื่อแรกเกิดจาก “อยู่” ในครรภ์ของแม่ เราก็ย้ายเข้ามาอยู่ใน “อยู่” ของเปล มีสายดิ่งเปลดั่งสายสะคือ เป็นสายส่งกระแสแห่งความรักของแม่มาสู่เรา รูปธรรมของ “เปลผ้าขาวม้า” ของพ่อ ที่พ่อแม่ผูกขึ้นให้กับลูกนั้นเป็นการ

²⁶ Norberg-Schutz ได้แบ่ง “ระดับของการอยู่อาศัย” ออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้ (1) ระดับธรรมชาติ (natural dwelling—I cultivate and take care of earth) ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเป็นการดำรงอยู่อันดับแรกของมนุษย์ในโลกแวดล้อม (2) ระดับสังคม (collective dwelling—I am being in the world with others) ได้แก่ สถานที่ที่พบปะสังสรรค์ที่สนใจของผู้คนเข้าสู่อัน (3) ระดับสาธารณะ (public dwelling—I am now consists in the identification with particular meaning) ได้แก่ สถาบัน องค์กรชุมชนต่างๆ ที่มีแบบแผนร่วมกัน (4) ระดับส่วนบุคคล (private dwelling—I become familiar with the world in its immediacy) ได้แก่ บ้าน ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดของการอยู่อาศัยของมนุษย์

²⁷ บัณฑิตยสถาน, 2525: 475.

²⁸ Bachelard, Gaston, *The Poetics of Space* (Boston: Beacon Press, 1969), p. 7.

ถ่ายทอดภาษาของธรรมชาติ ภาษาของการที่โลกในครรภ์ของแม่ที่ได้ปกป้องลูกน้อย ถูกจำลองมาสู่การใช้
ภาษาของการสร้างสรรค์ เคลื่อนไหวด้วยความอบอุ่นที่ถ่ายทอดมาจากมือแม่²⁹

ณ ที่แห่งนี้ สายใยแห่งชีวิตระหว่างเราและบ้านได้ก่อร่างและถูกถักทอขึ้น บ้านจึงไม่เพียงจะเป็นถิ่นซึ่งอำนวยความสะดวก
ให้ชีวิตเริ่มต้นและดำเนินไปอย่างมีความสุข ทว่า ในความหมายที่ลึกซึ้ง อาจกล่าวได้ว่า “บ้าน” เปรียบได้กับ “ที่ฝังรฝัง
ราก”³⁰ ของเราเลยทีเดียว

(2) บ้าน คือ ที่โอบอุ้ม ค้ำภัย

“บ้าน” ไม่เพียงเป็นอู่กำเนิดของชีวิต ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีให้แก่ครอบครัวและสังคม แต่ในยามที่สมาชิก
ครอบครัวต้องเผชิญกับ “มรสุมชีวิต” นานาประการจากสถานการณ์ของโลกภายนอก เมื่อกลับสู่บ้าน บ้านจะต้องเป็น
เสมือน “ที่หลบภัย” (refuge/ retreat)³¹ ให้เราได้ปลีกตัวไปรักษาใจและใจ ใช้เวลาไตร่ตรองเรื่องราวต่างๆ ใน
มุมสงบส่วนตัว เพื่อให้เราได้กลับมาใช้ชีวิตที่มีชีวา สามารถออกไปเผชิญอุปสรรคข้างหน้าได้อีกครั้งหนึ่ง ดังที่ Norberg-
Schulz³² ได้กล่าวไว้ว่า

บ้านที่ให้ความอบอุ่นแก่สมาชิกได้โดยปราศจากเตาผิงนั้น เปรียบดังตุ๊กตาร้อนที่ยังคงอบอุ่นแม้ไร้ซึ่งดวงอาทิตย์³³

บ้านนั้น “ค้ำ+ครอง” บ้านนั้นต้องทั้ง “ค้ำ” เรา และเราสามารถเข้าครอบครองอยู่เป็นบ้านเราได้... บ้านมี
ความอบอุ่น ให้ความอบอุ่น บ่งให้เห็นว่าบ้านมีสเปซที่โอบล้อม โอบอุ้ม แนบชิดให้อบอุ่น³⁴

โดยหน้าที่ของที่อยู่อาศัย ที่พำนักพักพิงแล้ว นอกจากบ้านจะปกป้อง “ค้ำภัย” ผู้อยู่อาศัยอันตรายแวดล้อม
แล้ว เมื่อเราเข้าไปอยู่อาศัยอย่างแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับบ้าน ก็เหมือนดังว่าชีวิตของเราอยู่กับชีวิตของบ้านได้
ร่วมยืนหยัด ร่วมฟันฝ่า ร่วมต่อสู้กับ “มรสุมร้าย” ต่างๆ อย่างท้าวหาญมาด้วยกัน

จักรวาลมีความปั่นป่วน พายุกำลังคืบคลานเข้ามา เข้ามาปะทะแล้ว ร่องครวญครางอื้ออึงอยู่รอบบ้าน ฉันทัน
แสนกลัว แต่บ้านของฉันทันยืนสู้อย่างเด็ดเดี่ยว ศัตรูร้ายพยายามที่จะเปิดกระเบื้องหลังคา พัดอู้อู้อย่างนั้น ผน
ฟ้าคะนองร้องคำรามอุประทศเข้ามา ลมร้ายเข้าปะทะกายของบ้านฉันทันดังกับว่าปะทะอยู่ใกล้ๆ หัวใจของฉันทัน

²⁹ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, ถิ่นเกิดสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 142.

³⁰ เรื่องฝังรฝังที่ชาวบ้านทำกันเป็นปกตินั้น นอกจากจะนำไปฝังโคโคนันไม้ใหญ่ ว่าเอาเคล็ดว่าอยู่ดีที่ริมเขิน เด็กเจ้าของรจะได้อ
“อยู่เย็นเป็นสุข” และมีอายุยืนยาวเหมือนต้นไม้ใหญ่ ที่ไม่ฝังต้นไม้ใหญ่ก็มี แต่ฝังไว้ได้กระโตกระโตน, กล่าวไว้ใน เสฐียรโกเศศ, การเกิด, พิมพ์
ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: แม่คำนาง, 2532), หน้า 72.

³¹ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 90.

³² Christian Norberg-Schulz นักปรกฏการณ์ศาสตร์ชาวออร์เวย์ ตัวอย่างผลงานที่สำคัญ เช่น *Existence, Space and Architecture* (1971), *Genius Loci* (1984), *The Concept of Dwelling* (1985) และ *Architecture: Presence, Language, Place* (2000)

³³ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 102.

³⁴ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, ถิ่นเกิดสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 135.

นี่เอง สิ่งต่าง ๆ รอบบ้านสั้นไหว ร้องระงม แต่บ้านยังคงยืนหยัดต่อสู้ศัตรูร้ายที่กรรโชกเข้ามาอย่างไม่หวั่นไหว ... มันผ่านไปแล้ว... ฉันรักบ้านของฉันขึ้นมาอย่างจับใจ³⁵

บ้านจึงเป็นถิ่นพำนักพักพิงที่ให้ความอบอุ่น มั่นคง และปลอดภัย ให้สมาชิกครอบครัวได้อยู่อาศัย เอนกายในยามเหนื่อยล้า และได้หลับฝันอย่างมีความสุขและอุ่นใจ ดังที่ Bachelard ได้อุปมา "บ้าน" เป็นดัง "รังแห่งชีวิต" ไว้ว่า

ชีวิตที่มีชีวิตนั้น เริ่มต้นจากการได้นอนหลับพักผ่อนอย่างเต็มอิ่ม เปรียบดังไข่นกที่ได้รับการฟุ่ฟักอย่างดี จากไออุ่นในรังของมัน³⁶

ในแต่ละมุมของห้องหรือของบ้าน ซึ่งเปิดโอกาสให้เราได้สีกตัวเข้าไปพักพิง มุม (โปรด) ส่วนตัวเหล่านี้เองที่เป็นที่ก่อร่างของจินตนาการ และยิ่งเอื้อให้ "เมล็ดพันธุ์แห่งความฝัน" ซึ่งฝังอยู่ในใจของแต่ละบุคคลได้มีโอกาสงอกงามขึ้น³⁷

(3) บ้าน คือ จักรวาลของครอบครัว

นับตั้งแต่อดีตกาล "บ้าน" เป็นเสมือนส่วนย่อยเล็กๆ ของจักรวาล (microcosmos)³⁸ ในลักษณะของที่ว่างซึ่งซ่อนอยู่ในที่ว่าง เราสร้างโลกใบเล็กของเราขึ้นในโลกใบใหญ่ เพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยอยู่กินหลับนอน เป็นโลกส่วนตัวที่ให้อิสระในการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนของเรา ให้เรามีโอกาสสลับเสลาสาระและประกาศวิถีแห่งชีวิตได้ด้วยตัวของเราเอง ด้วยการมีอยู่ของบ้านที่ประจักษ์ต่อเรา ไม่ว่าจะด้วยสี แสง สัมผัสที่มีชีวิตแห่งฤดูกาล วัสดุปลูกสร้างบ้าน รวมถึงต้นไม้ที่อยู่รายรอบ โลกที่เราสร้างขึ้นแห่งนี้ ไม่เพียงจะเปิดโอกาสให้เราได้สานสัมพันธ์อันแนบแน่นกับโลก และช่วยให้เกิดมโนภาพต่อ "ภูมิ" แห่งที่ตั้ง ทว่ากายภาพของภูมิทัศน์ของบ้าน ยังฉายให้เห็นภาพปรากฏแห่งชีวิต วิถีการดำรงอยู่แห่งชีวิต รวมถึงบรรยากาศและอารมณ์ของกิจกรรมชีวิตที่ดำเนินไปในแต่ละวัน³⁹

เราจำลองฟ้าและดินมาเป็นของตัว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เราล้อมกรอบฟ้าและดินมาเป็นของเรา เราสร้างโลกที่จับต้องได้มาเป็นของตัว... โลกที่เราสร้างขึ้นนี้ เราสามารถสอดสานคุณค่าและความหมายของชีวิตเข้าไปสู่ทุกอณูของอากาศในโลกใหม่นั้น เราจำลองโลกและสอดสานตัวตนของเราขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกมันว่า "บ้าน" และชีวิตอื่นก็ติดตามมาภายใต้ฟ้าของโลกที่เราสร้างขึ้น⁴⁰

อย่างไรก็ดี การอยู่อาศัยของชีวิตเรานั้นประกอบขึ้นด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ขณะของการอยู่ในโลกส่วนตัว (being alone) และขณะของการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (being with others) ดังนั้นบ้านจึงไม่เพียงเป็นสถานที่ที่รองรับโลกส่วนตัวของเราเท่านั้น แต่บ้านยังเอื้อหนุนการอยู่ การกินร่วมกัน การเกื้อกูลแบ่งปันกันของสมาชิกทุกคนในครอบครัวอีกด้วย และเมื่อใดที่การอยู่อาศัยทั้ง 2 ส่วนนี้มีความสมดุลกัน เมื่อนั้นสมาชิกในครอบครัวจึงจะอยู่ดีมีสุข

³⁵ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 33.

³⁶ Bachelard, Gaston, *The Poetics of Space* (Boston: Beacon Press, 1969), p. 103.

³⁷ Ibid., p. 136.

³⁸ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 91.

³⁹ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 89.

⁴⁰ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 31.

...บ้านนั้นเป็น “ครอบครัว” ในคำว่า “ครอบครัว” มืดดำประกอบสำคัญในคำก็คือคำว่า “ครัว” ในการ “อยู่+กิน” กัน แสดงว่าบ้านจะเป็นบ้านเมื่อมีการอยู่ มีการกินร่วมกัน...⁴¹

(4) บ้าน คือ พิพิธภัณฑแห่งชีวิต

“บ้าน” มิได้หมายถึงปัจจุบันแห่งชีวิตเท่านั้น ทว่า “บ้าน” ยังหมายรวมถึงมรดกล้ำค่าแห่งอดีต ที่ซึ่งเก็บสิ่งสมประสพการณ์และเก็บรักษาความทรงจำต่างๆ มากมายตั้งแต่ครั้งยังเยาว์วัย⁴² หรือกล่าวได้ว่า “บ้าน” คือ บูรณาภาพแห่งความนึกคิด ความทรงจำ และความฝันของมนุษย์ “บ้าน” เป็น “ที่อยู่” ของชีวิตและความฝันของผู้อยู่ เป็น “ที่อาศัย” ของกายและวิญญาณ ซึ่งถ้าหากปราศจากบ้านแล้ว มนุษย์เราก็คงไร้ซึ่งปรากฏแห่งตัวตนที่จะดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้

แท้จริงแล้ว บ้าน (house) ที่เราเกิดและเติบโต ไม่เพียงจะเป็นที่ก่อร่างความเป็นบ้าน (home) ของครอบครัว แต่ยังเป็นที่ยกย่องตัวของความฝันและที่เก็บรักษาความทรงจำ เราได้เก็บรักษาความทรงจำต่างๆ ไว้ภายในบ้าน ภายใน “ที่ว่าง” ของบ้านที่ซึ่งกาลเวลาทั้งหลายได้ถูกอัดแน่น ทับถม ถักทอ... ผ่านวันเวลาสรรพสิ่งต่างๆ ภายในบ้านค่อยๆ เผยตัว ต้อนรับ ตอบรับเราอย่างเป็นมิตร ล้อหลอมภายในตัวเรา... ที่รอคอยเราเพียงผู้เดียวและเราเท่านั้นที่สามารถสัมผัส รับรู้ได้ถึงความมหัศจรรย์ของเรื่องราวต่างๆ ที่ซ่อนเร้นอยู่ใน⁴³

ใครเล่าจะล่วงรู้ว่า ภายในลิ้นชักตามตู้ โต๊ะ ตั้ง เคียง หรือภายในหีบต่างๆ ที่เราเก็บข้าวของจิปาดะนั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางของการจัดระบบระเบียบอันยิ่งใหญ่ของบ้านเลยทีเดียว ที่ซึ่งป้องกันบ้านทั้งหลังจากความโกลาหลของข้าวของที่ระเกะระกะ อีกทั้งยังเป็น “ที่บรรจุประวัติศาสตร์ของครอบครัว” ที่ซึ่งอัดแน่นไปด้วยความทรงจำต่างๆ ของบ้าน... และที่ว่างเล็กๆ เหล่านี้อีกเช่นกัน ซึ่งเป็นที่พิเศษ ที่เก็บซ่อนความลับ ความประทับใจ รวมถึงจินตนาการของใครบางคนในบ้าน ซึ่งมีเพียงผู้เป็นเจ้าของมันเท่านั้นที่สามารถล่วงรู้ได้⁴⁴

ด้วยว่าการอยู่อาศัยในชีวิตประจำวันที่เราเติบโตขึ้นทุกวัน สอดสาน แทรกกายอยู่ในทุกอณูของบ้าน ทุกๆ ส่วนของบ้านมีความหมาย สัมผัสได้ มีประวัติศาสตร์ มีนามเฉพาะ มีลมหายใจ เหมือนดังมีชีวิต พุดคุยกับเราด้วยภาษาอันอบอุ่น...⁴⁵

⁴¹ ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, กำเนิดสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 135.

⁴² My home was hiding a secret in the depths of its hearts, see Exuperie, Antoine de Saint, The Little Prince and Letter to a Hostage translated by T.V.F CUFFE (London: Penguin Books, 1995), p. 76.

⁴³ Bachelard, Gaston, The Poetics of Space (Boston: Beacon Press, 1969), pp. 13-14.

⁴⁴ Ibid., pp. 78-87.

⁴⁵ ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, กำเนิดสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 41.

(5) บ้าน คือ สถาปัตยกรรมที่ไม่รู้จบ

เมื่อชีวิตที่อยู่อาศัยเป็นผู้ปลูกความเป็นบ้านจากภายในออกมาสู่ภายนอก ปรากฏของ “บ้าน” จึงฉายให้เห็นภาพของการต่อเติมและเติบโตไปพร้อมกับสมาชิกที่อยู่อาศัย และสะท้อนให้เห็นเรื่องราวและประสบการณ์ชีวิตที่นับวันจะยิ่งซับซ้อน ซ้อนทับ ทับถม ถักทอ สานอืดเข้าไว้ด้วยกันกับปัจจุบัน และรอคอยการมาถึงแห่งอนาคต เรื่องราวของ “บ้าน” ซึ่งรองรับพลวัตลักษณะของชีวิต จึงเป็นเรื่องราวที่ไม่รู้เบื่อ ไม่รู้หน่าย ไม่รู้จบ トラบเท่าที่สัญญาณแห่งชีวิตยังคงส่องแสงเรืองรองอยู่ ดังที่ Bachelard ได้อุปมา “บ้าน” คือ “รังแห่งชีวิต” ไว้ว่า

“รัง” ของมนุษย์ ก็เป็นเช่นเดียวกับโลกของเขา ซึ่งไม่เคยเสร็จ トラบใดที่จินตนาการของเขายังดำเนินต่อไป⁴⁶

ถ้าเปรียบดั่งภาษา “บ้าน” เปรียบดั่งภาษาที่ถูกเอื้อนเอ่ย ส่วนหนึ่งเอื้อนเอ่ยโดยผู้สร้าง อีกส่วนหนึ่งโดยผู้อยู่ แต่เดิมผู้สร้างและผู้อยู่เป็นคนคนเดียวกัน การสร้างและการอยู่เติบโตไปด้วยกัน บ้านจึงสะท้อนให้เห็นถึงชีวิต (ซึ่งเติบโต) ของผู้อย่างชัดเจน... เป็นภาษาที่มีเราทำหน้าที่เป็น “นามประธาน” มีการอยู่อาศัยเป็น “กริยา” และมีบ้านเป็น “กรรม” สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปของการสร้างสรรค์ บันด่ง ดัดแปลง เพิ่มเติม ในจังหวะต่างๆ กันไป ตามจังหวะของชีวิตของแต่ละบุคคล⁴⁷

...ชีวิตของเรื่อน แท้จริงก็คล้ายกับชีวิตของคนเรา มีกำเนิด บังเกิด ดำเนินไป เป็น+ไป แปร+ไป ปรับ+ไป และต้อง “+ไป” อยู่เสมอ จึงจะถือได้ว่าเป็นเรื่อนแห่งชีวิต... ชิวาลัย⁴⁸

นอกจากนี้ ด้วยสัมผัสอันแนบแน่นของสัมผัสอันพิเศษแห่งชีวิตของสมาชิกครอบครัวที่อยู่อาศัย ยังเหมือนกับได้ปลูกบ้านให้ตื้นเขินมาส่งสัญญาณแห่งชีวิตในแต่ละวัน ดังที่ Bachelard ได้กล่าวไว้ว่า

ด้วยการเอา “ใจ” ใส่ ผ่านสัมผัสอันพิเศษของ “มือ” ด้วยไออุ่นจากอาการเช็ด ชัด ถู จากการดูแลของแม่บ้าน (housewifely care) สรรพสิ่งต่างๆ ที่ดูเหมือนนอนหลับไหลลอยใต้เงาสลัวของบ้านกลับถูกปลุกขึ้น ให้ฉายแสงเรืองรองแห่งชีวิตอีกครั้งหนึ่ง “แม่บ้าน” ได้ปลูกให้เครื่องเรือนที่แม้จะเก่าคร่ำคร่าเพียงใดกลับเกิดเป็น “ชีวิตใหม่” (newness) ให้เป็นสมาชิกใหม่ในบ้าน (oneness)... และโดยหนทางนี้ ก็พลอยให้บ้านตื้นเขินพร้อมด้วย⁴⁹

โดยสรุป ความหมายทั้งห้าของ “บ้าน” ที่มีความซับซ้อน ซ้อนทับ ถักทอกันอยู่ ยังให้เกิดเป็นสายใยอันแนบแน่นระหว่างชีวิตของเราและชีวิตของบ้าน “บ้าน” จึงเป็นที่ที่ให้ความอบอุ่น มั่นคง ปลอดภัย ทั้งกายและใจ เป็นที่ที่เปิดให้ตัวตนของเราได้เติบโตขึ้น ได้สัมผัสเสาสาระแห่งวิถีชีวิตร่วมกับสมาชิกครอบครัวคนอื่น ๆ เป็นที่ที่สอดคล้อง “ชีวิตจริง” และรองรับ “ชีวิตฝัน” อีกทั้งยังเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการบันทึกตำนานชีวิตในวันวาน และเติบโตไปพร้อมกับเราในวันข้างหน้าได้

⁴⁶ Bachelard, Gaston, The Poetics of Space (Boston: Beacon Press, 1969), p. 104.

⁴⁷ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 33-34.

⁴⁸ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, สถาปัตยกรรม กับปณายแห่งความศักดิ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 180.

⁴⁹ Bachelard, Gaston, The Poetics of Space (Boston: Beacon Press, 1969), pp. 68-69.

2.3 แบบแผนการใช้สอยที่ว่าง (proxemics)

โลกนี้ สังคมนี้ ที่ดำรงอยู่มาก่อนเรา ที่เคยมีผู้ “บุก+เบิก” ทางมาก่อน เคยร่วมแสวงหา เรียนรู้ และสร้างสรรค์ จนเกิดเป็นข้อตกลงหรือแบบแผนที่มีความเห็นดีเห็นชอบร่วมกัน เมื่อผ่านวันเวลา ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง พัฒนา สั่งสม สืบสาย จนกลายเป็น “แบบแผนแห่งวัฒนธรรม” หรือ “ฐานวัฒนธรรม” ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ และถ่ายทอดทางสังคม ทำให้มนุษย์เรามีประวัติศาสตร์ ตำนาน และเรื่องราวชีวิตที่ซ้อนทับ ถักทอ และยังทำให้เรามีความพิเศษแตกต่างจากสัตว์อื่นโดยทั่วไป มิติที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นนี้ คือ “มิติทางวัฒนธรรม” (cultural dimension) โดยในแต่ละสังคมจะมีแบบแผนแห่งวัฒนธรรมอันเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตของผู้คนในลักษณะต่างๆ กัน* มี *วิถีจัดการวัฒนธรรม* (หรือก็คือ การจัดการกับวัสดุ เครื่องมือ เครื่องไม้ อุปกรณ์ชีวิต (tools/extension))** เพื่อเพิ่มขอบเขตและขยายปริมาณให้มนุษย์เราสามารถเข้าไป “บุก+เบิก” โลก เปิดขอบฟ้าใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง) ให้รองรับความต้องการทั้งทางกายและทางใจ รวมถึงรองรับปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อกันและที่มีต่อโลก ด้วยภูมิปัญญาที่สร้างสรรค์ สั่งสม เป็นมรดกทางสังคม รวมถึงมี *วิธีการแก้ปัญหา* (ได้แก่ ศิลปะ) และ *วิธีการตอบปัญหา* (ได้แก่ ศาสนา) แตกต่างกันไป

เมื่อเราเกิดมาในโลก ในสังคม และเปิดทางเข้าสู่มัน สู่หนทางแห่งชีวิตที่มีบทบาทกับเป็นเบื้องแรก เราแต่ละคน แต่ละชนชาติ ศาสนา อาชีพ เพศ วัย ผู้ซึ่งสะสมประสบการณ์ ความทรงจำในวันวานต่างๆ กัน ผู้ซึ่งมีความคิดอ่าน การกระทำ การเป็นอยู่ต่างๆ กัน และผู้ซึ่งมีทิศทางแห่งชีวิตในวันหน้าต่างๆ กัน เราจึงมี “ความเข้าใจ” ต่อโลก ต่อสังคมไม่เหมือนกัน ซึ่งนำไปสู่ “การสร้างสรรค” โลกที่เราดำรงอยู่แตกต่างกันไป ภายใต้ฐานบทแห่งสังคมวัฒนธรรม จากสิ่งที่เราสร้างสรรค์ขึ้น ณ วันนี้ ก็จะกลายเป็นฐานบทที่เพิ่มเข้าไปในฐานวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม ให้แก่คนรุ่นต่อไป⁵⁰ และผลพวงของการดำรงอยู่ในโลก ซึ่งเกิดจากการที่เรามีปฏิสัมพันธ์กับโลก สังคม และกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ก็คือ “พื้นที่รองรับชีวิต” (existential space)

การที่มนุษย์เรามีปฏิสัมพันธ์กับโลก กับสังคม และกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เราจะรักษา “ระยะห่าง” และ “ระยะเวลา” ในพื้นที่รองรับชีวิตต่างกันในแต่ละสังคม สังคมวัฒนธรรมแต่ละสังคมย่อมมี “ภาษา” เป็นเครื่องมือใช้สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ และภาษาสถาปัตยกรรมก็เช่นเดียวกัน ย่อมมี “ภาษาแห่งกาละ” หรือ “temporality”⁵¹ และ “ภาษาแห่งเทศะ” หรือ “territoriality”⁵² ต่างๆ กัน ด้วยเหตุนี้ proxemics จึงเข้ามามีบทบาทในการสังเกตปรากฏการณ์และสถานการณ์การใช้สอยที่ว่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่รองรับชีวิตดังกล่าว

* ในทางจิตวิทยา จะเรียกแบบแผนที่มีความเห็นดีเห็นชอบร่วมกัน มีการสั่งสม สืบสาย ถ่ายทอด จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง จนกระทั่งบังเกิดเป็นแบบแผนแห่งวัฒนธรรมอันเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตของผู้คนว่า unconscious pattern

** ในทางนี้เครื่องมือ เครื่องไม้ อุปกรณ์ชีวิต ตลอดจนอาคารบ้านเรือน หรือบ้านเมือง จึงเป็น “วัตถุทางวัฒนธรรม” ซึ่งสะท้อนลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมทั้งสิ้น

⁵⁰ แบบแผนแห่งวัฒนธรรม (use/schemata) ความเข้าใจ (comprehension) และการสร้างสรรค์ (implementation) ทั้ง 3 ส่วนนี้เป็นส่วนสำคัญในการดำรงอยู่ในโลกของมนุษย์, กล่าวไว้ใน Norberg-Schulz, Christian, *Architecture: Presence, Language, Place* (Milan: Skira editore, 2000), pp. 31-124.

⁵¹ ระบบแห่งกาละปฏิสัมพันธ์หรือระบบเวลานั้นผูกพันกับชีวิตมนุษย์ ซึ่งมันผ่านกาลเวลาอยู่ใน “วัฏจักร” ต่างๆ ในจังหวะต่างๆ ... วัน คืน เดือน ฤดูกาล ปี... โดยสังคมแบบแม่ซึ่งเป็น polychronic time จะนำไปสู่ space แบบ polychronic space หรือ สเปนเซอร์ของประสค์, กล่าวไว้ใน ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, *จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 175.

⁵² ระบบแห่งเทศะปฏิสัมพันธ์ เกิดจากการที่มนุษย์เรามี “ระยะสัมพันธ์” กับผู้อื่น กับโลก และกับวัตถุต่างๆ รอบตัว, กล่าวไว้ใน ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 171.

...หลังคา ฝา พื้น ประชุมกันขึ้นกำหนดกำเนิดเป็น space แต่ขนาด space จะถูกกำหนดด้วยกายและใจของผู้
อยู่ขึ้นก่อนเสมอ⁵³

Proxemics⁵⁴ คือ การสังเกตการณ์ซึ่งสัมพันธ์กับทฤษฎีที่ว่าด้วยการใช้ที่ว่างของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นภาพ
สะท้อนวัฒนธรรมในระดับที่เล็กที่สุด (microcultural level)⁵⁵ และในฐานะที่ฉายภาพปรากฏแห่งชีวิตที่อยู่อาศัยในระดับ
แนบแน่นและเข้มข้น โดยแบบแผนการใช้สอยที่ว่างจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม เนื่องจากมีฐานวัฒนธรรมทำ
หน้าที่กำกับการรับรู้โลกแวดล้อมของเราอยู่เป็นเบื้องแรก

การศึกษาเรื่องการใช้สอยที่ว่างจึงเกิดขึ้น ด้วยความมุ่งหมายที่จะมีส่วนในการพัฒนางานออกแบบ
สภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ และ “คุณภาพชีวิต” ให้ดียิ่งขึ้น พร้อมทั้งเปิดประเด็นให้เราตระหนักถึงความสำคัญในการ
สร้างฐานความเข้าใจระหว่างวัฒนธรรม ตามทัศนะของ Hall ใน *The Hidden Dimension* (1969) ได้แบ่งการใช้ที่ว่าง
ออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ที่ว่างแบบถาวร ที่ว่างแบบกึ่งถาวร และที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ ดังนี้

2.3.1 ที่ว่างแบบถาวร (fixed-feature space)

ที่ว่างซึ่งเกิดขึ้นโดยครอบครองพื้นที่อย่างตายตัว ได้แก่ อาคารบ้านเรือน หมู่บ้าน ย่าน เมือง รวมถึงเครื่องมือ
เครื่องไม้ อุปกรณ์ชีวิตต่างๆ ที่ช่วยประกาศเขตผ่านระบบสัมผัสทั้งห้าของการรับรู้ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น การรับรู้
ทางการมองเห็น (visual sign) เช่น บ่อน้ำที่ขุดรายรอบบ้านเพื่อเป็นแนวเขตแทนรั้ว หรือตู้ โต๊ะ ตั้งที่กั้นแบ่งส่วนหรือบ่ง
การใช้สอยต่างๆ ในบ้าน การรับรู้ทางการได้ยิน (vocal sign) เช่น ลำโพงขยายเสียงที่ติดตั้งตามเสาไฟหมู่บ้าน การรับรู้
ทางการกลิ่น (olfactory sign)⁵⁶ เช่น สวนโมกที่กำจายกลิ่นหอมเย็นใจรอบเขตวัด การรับรู้ทางสัมผัส (textual sign) เช่น
ลานดินที่กวาดเรียบจนสะอาด บ่งบอกถึงอาณาบริเวณอันเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งต่างจากผิวปูมโปนของจอมปลวก หรือ
สัมผัสของพุ่มใบของไม้ใหญ่หน่อย รวมถึงจอกแทนในตลิ่งใกล้ๆ เป็นต้น

2.3.2 ที่ว่างแบบกึ่งถาวร (semifixed-feature space)

ที่ว่างซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่ครอบครองพื้นที่อย่างตายตัว หรือก็คือ ที่ว่างซึ่งมีอุปกรณ์ชีวิตแบบกึ่งถาวร สามารถยก
ย้ายที่ทางและทิศทางได้ โดยคุณลักษณะของที่ว่างจะปรับเปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์ของชีวิตและอุปกรณ์ชีวิตในพื้นที่
ว่างนั้น เช่น ที่พบปะสังสรรค์ของสมาชิกครอบครัวและเพื่อนบ้าน ซึ่งเกิดจากเปลญวนที่ผูกไว้ใต้ถุนเมื่อไม่ใช้ก็พับขึ้นไป
พาดอยู่กับคาน-ดง และยังได้ใช้เป็น “ครัวใหญ่” ในเทศบาลงานบุญด้วย หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น ที่นอน ซึ่งเกิดจากมุ้ง
ที่กางขึ้นในโถงตอนกลางคืนและคืนพื้นที่ให้โถงเรือนในตอนเช้าเช่นเดิม เป็นต้น

⁵³ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 5.

⁵⁴ ดู Culture as communication ใน Hall, Edward T., *The Hidden Dimension* (Garden City: Anchor Press, 1969), pp. 1-6.

⁵⁵ ระดับของวัฒนธรรม (cultural levels) แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) infracultural level คือ ระดับฐานวัฒนธรรม (2) precultural level คือ ระดับของรูปธรรมซึ่งปรากฏในปัจจุบัน และ (3) microcultural level คือ ระดับเล็กที่สุดของวัฒนธรรมหรือก็คือระดับ (แรก) ของการดำรงอยู่ของมนุษย์ ซึ่งเป็นระดับที่มีการศึกษาการใช้สอยที่ว่าง (proxemics) มากที่สุด, เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

⁵⁶ กลิ่นกำหนดความสำคัญให้กับ space และบรรยากาศในสวนได้ไม่แพ้ความงามแห่งรูปทรงและสีถิ่นของดอกไม้, กล่าวไว้ใน
ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *สถาปัตยกรรม กับปนาทแห่งความสงบ* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า
195.

ดังนั้น ที่ว่างแบบกึ่งถาวรจึงมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ที่ว่างซึ่งมีลักษณะเอื้อหนุนให้ผู้คนเข้ามารวมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน หรือที่เรียกว่า sociopetal space และที่ว่างซึ่งมีลักษณะแยกผู้คนออกจากกัน ไม่ปฏิสัมพันธ์กัน หรือที่เรียกว่า sociofugal space⁵⁷ ในทางนี้ sociopetal space ได้แก่ เปลญวนที่ผู้ล้อมลานดินของไต้ฝุ่น ส่วน sociofugal space ได้แก่ มุ้งหลายหลังที่กางขึ้นสร้าง “ห้องเล็ก ๆ” ของสมาชิกแต่ละคนขึ้นในโรงเรือนใหญ่

2.3.3 ที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ (informal space)*

ที่ว่างในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งเป็นไปโดยธรรมชาติของบุคคล โดยระยะที่เกิดเป็นอัตโนมัติของบุคคลจะแปรเปลี่ยนไปในแต่ละสังคมวัฒนธรรม เป็นต้นว่า ในสังคมชนบทซึ่งมีความผูกพันรักใคร่กันสนิทสนม ระยะสัมพันธ์ระหว่างผู้คนย่อมกระชับเข้าสู่อันมากกว่าในสังคมเมือง ระยะติดต่อสัมพันธ์นี้ แบ่งออกเป็น 4 ระดับ โดยแต่ละระดับแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ ระยะใกล้และระยะไกล ดังนี้

(1) ระยะใกล้ชิดสนิทสนม (intimate distance)

เป็นระยะของกายสัมผัสและเสียงกระซิบ กล่าวคือ เป็นระดับของการสื่อสารทางกายมากกว่าการสื่อสารทางคำพูด นอกจากนี้ บุคคลยังสามารถรับรู้ได้ถึงกลิ่น ลมหายใจ และรังสีความร้อนที่แผ่ออกมาจากฝ่ายตรงข้ามชัดเจน ซึ่งเป็นผลให้หากบุคคลที่ไม่สนิทสนมรุกล้ำเข้ามาใกล้ มักก่อความอึดอัดใจแก่อีกฝ่ายได้ (0-45 เซนติเมตร)

(2) ระยะส่วนบุคคล (personal distance)

เป็นอาณาเขตที่ว่างที่ห่อหุ้มบุคคล (bubble) เพื่อรักษาระยะระหว่างบุคคล ให้บุคคลรู้สึกมั่นคงปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมแบบ “ถือตัว” (non-contact being) ที่ผู้คนไม่นิยมถูกเนื้อต้องตัวกัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สังคมเมืองของบ้านเราปัจจุบัน กำลังเข้าใกล้สังคมแบบ “ถือตัว” มากขึ้นทุกขณะก็ว่าได้ (ระยะใกล้ 45-75 เซนติเมตร, ระยะไกล 75-120 เซนติเมตร)

(3) ระยะสังคม (social distance)

เป็นระยะของการติดต่อกิจการทางธุรกิจและทางสังคม ซึ่งบุคคลที่ทำงานร่วมกัน จะทำงานได้โดยไม่รู้สึกร่วมกัน ในการสนทนาที่สำคัญ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาการมองตาคู่สนทนา (visual contact) มากกว่าใน 2 ระยะข้างต้น (ระยะใกล้ 120-210 เซนติเมตร, ระยะไกล 210-360 เซนติเมตร)

(4) ระยะสาธารณะ (public distance)

เป็นระยะของการติดต่อสมาคมกับสาธารณะอย่างเป็นทางการ (formal style/frozen style) การสื่อสารในระยะนี้จะไม่สมบูรณ์ หากไม่มีการเตรียมการพูดและใช้ระดับเสียงปกติ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นกิริยาท่าทางการเคลื่อนไหว หรือน้ำเสียง จำเป็นต้องเพิ่มให้มีการแสดงออกมากกว่าปกติ (ระยะใกล้ 360-750 เซนติเมตร, ระยะไกล 750 เซนติเมตรเป็นต้นไป)

⁵⁷ อย่างไรก็ตาม sociopetal space ไม่ได้บ่งว่าเป็นที่ว่างที่ดี หรือ sociofugal space นั้นเป็นที่ว่างที่ไม่ดีหรือมีข้อด้อยเสมอไป ทั้งนี้ที่ว่างทั้ง 2 ลักษณะ อาจแปรเปลี่ยนความหมายไปเมื่อต่างความมุ่งหมาย ต่างสถานการณ์ ต่างวัฒนธรรม เช่นเดียวกัน สิ่งซึ่งเป็น fixed-feature ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง อาจเป็น semi-fixed-feature ในอีกสังคมวัฒนธรรมหนึ่งได้ และในทางกลับกันด้วยเช่นกัน, กล่าวถึงใน, Hall, Edward T., *The Hidden Dimension* (Garden City: Anchor Press, 1969), pp. 110-111.

* ทว่า ตามทัศนะของรองศาสตราจารย์ ดร. ทิพย์สุดา ปทุมานนท์ เห็นว่าแท้จริง “ที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ” ก็คือ “ที่ว่างแบบถาวร (ซึ่งมองไม่เห็น)” นั่นเอง เพราะเป็นรูปแบบของระยะเว้นว่างที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติของบุคคล นอกจากนี้ ระยะทั้ง 4 ระยะนั้น เป็นระยะที่เกิดขึ้นในสังคมแบบ “ถือตัว” (non-contact being) ของสังคมปิตุลักษณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมอารยธรรมตะวันตกเสียมากกว่า ซึ่งย่อมแตกต่างจากระยะสัมพันธ์ในสังคมใกล้ชิดสนิทสนม (contact being) ของสังคมมาตุลักษณะ

โดยสรุป แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย ได้เริ่มต้นจาก ภาพรวมของสังคมมาตุลัทธิที่มีรากฐานมาจากระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ หรือ Primary Message System โดยที่ สาระและลักษณะของสังคมมาตุลัทธิ อันประกอบด้วย *มนุษย์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกัน มนุษย์พึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกัน มนุษย์ซบซ่านเล่าเรื่องสืบวัฒนธรรม มนุษย์สมถะอยู่ในคติความไม่จริงแท้แห่งโลก มนุษย์เป็น+อยู่อย่างธรรมดา ดัดดิน มนุษย์มีอัตลักษณ์ในงานทัศนศิลป์ และ มนุษย์ใช้โลก "เป็น" แบบหมุนเวียน ไม่รู้หมด ไม่รู้จบ* จะเป็นฐานแห่ง ความเข้าใจในการศึกษาเรื่องราวของ "การอยู่อาศัย" ตั้งแต่ "การตั้งถิ่นฐาน" ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยระดับที่ใหญ่ที่สุดและ นับเป็นการดำรงอยู่อันดับแรกของมนุษย์ในโลกแวดล้อม จนกระทั่ง "บ้าน" ซึ่งเป็นการอยู่อาศัยในระดับที่เล็กที่สุดของ มนุษย์ และจากความหมายของความเป็น "บ้าน" ซึ่งเป็นทั้ง "อุ้งกำเหนิด" "ที่โอบอุ้ม คุ้มภัย" "จักรวาลของครอบครัว" "พิพิธภัณฑสถานแห่งชีวิต" และเป็น "สถาปัตยกรรมที่ไม่รู้จบ" รองรับและตอบรับทั้งมิติทางกายภาพและจิตภาพของการอยู่ อาศัย จึงนำไปสู่การศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่าง หรือ proxemics ซึ่งแบ่งที่ว่างออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ที่ว่างแบบ ตาราง ที่ว่างแบบกึ่งตาราง และที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ ที่แบ่งออกได้อีกเป็น 4 ระดับ คือ ระยะใกล้ชิดสนิทสนม ระยะ ส่วนบุคคล ระยะสังคม และระยะสาธารณะ โดยที่แบบแผนการใช้สอยที่ว่าง ไม่เพียงจะเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมใน ระดับที่เล็กที่สุด แต่ยังฉายภาพปรากฏของเรื่องราวแห่งชีวิตที่อยู่อาศัยในระดับที่แน่นอนและเข้มข้นได้เป็นอย่างดี ใน บทถัดไป จึงเป็นการศึกษาเรื่องราวการถักทอชีวิตของสมาชิกครอบครัวในบ้านคลองลำสาลี เพื่อให้เห็นถึงเรื่องราวของ ชีวิตผู้ปลูกบ้านและปลูกความเป็นบ้านของครอบครัว อันเป็นผลให้เกิดแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในเรือนอันเป็นที่อยู่ อาศัย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาในครั้งนี้